

Степан Крижанівський

МИКОЛАЇВ

Здоров будь, місто юності моєї,
Моїх думок юнацьких і стремлінь!
Люблю твої каштанові алеї
На вулицях, де затишок і тінь.

Тут вчився я, тут мріяв я про друга,
Тут кидався в бурхливу течію,
Тут полюбив блакитні води Буга,
Завод Марті — індустрію твою.

Тії землі забути нам не сила,
Де ми родилися, жили й росли,
Звідкіль, розкривши неокріплі крила,
Ми вилітали, як з гнізда орли.

Я знову йду твоїми вулицями,
Як син, що в матірній вернувся стан,
Німе каміння навіть під ногами
Про тебе каже, місто - сонцестан.

Ось чорноморці. Бронзові їх лица
Різець натхнений скульптора різьбив.
Ось тут летіла за море синиця,
Яку я по - дитячому любив.

Пройшли літа. І знову спокій літа,
Сліпуче сонце сяйво ле згори.
І власне серце, спогадом зігрите,
До мене промовляє — говори!..

Ось Марту я зустрів. Поговорили
Про щасну долю, про своїх синів.
Зайшли в яхтклуб. В далечині вітрила
Як марева казкових кораблів.

Знайомі вулиці — Морська, Нікольська,
В саду — Педагогічний інститут.
Бурхлива наша юність комсомольська,
Як майський сон, проходила отут.

Та вже і смерть свою забрала здобич...
Як гірко згадувать про це тепер!
Тут жив із нами Валька Прокопович.
Його нема. Недавно він помер.

А ми живі й здорові йдемо в парі
І славим світ, і проклинаєм тьму.
Повернемо на площу Комунарів,
Там, де шестидесяти одному

Стоїть величний пам'ятник. Робочі
Ніколи не забудуть їхню кров!
О, де знайти такі слова пророчі,
Щоб оспівать їх!

За мою любов,
За все, що стало як міцна основа,
Вони упали... Їх холодний прах
Ще вимагає огненного слова,
Щоби ожить у ньому та в ділах

Моєї батьківщини, щоб огнисто
Червоним прапором заплемінь.
Хвала тобі, моє південне місто,
За порт, за Буг, за землю та блакить!

Я вже до того думку призвичаїв,
Щоб слів не кидати на вітер, зря...
Та стій! Чому ти звешся — Миколаїв,
Ім'ям жорстокого, кривавого царя?

Коли б дійшли палкі слова поета
До слуха чуйного Найвищих Рад,
Я б попрохав ім'я мерзенне стерти
Й назвать тебе іменням — Комуноград!

За кров священно-чисту комунарів,
За моряків, за льотчиків твоїх,
За все, про що народ століття марив,
За славу мертвих, за життя живих.

І замість Миколаєва — віднині,
Як пам'ятник, як здійснення мети,
В сузір'ї міст моєї батьківщини
Яснів би йменням Комунограда ти!

Травень 1937
Одеса

Володимир Гавриленко

СМЕРТЬ ГЕРОЯ

Льотчик Франсіско Ортега перелетів на республіканську територію на двомісному розвідувачі заколотників.

Франсіско Ортега до заколоту служив у цивільній авіації. Літку 1936 року він прибув до Меліль обслідувати з доручення фірми роботу літаків на південній частині лінії.

День 18 липня¹ нічим не відрізнявся від попередніх днів. Так само нестерпно палило сонце, спокійно дихало море, так само був захаращений засмаглим людом розкішний пляж.

Та коли надвечір Франсіско повертався з рейсу, його врапив відлюдний вигляд міста і порожнеча на вулицях. Стомлений польотом, Ортега навіть не звернув уваги на посилений наряд поліції, яка нишпорила по аеродрому.

„В Африці завжди когонебудь ловлять. Знову хтось пограбував державну казну“, — зневажливо подумав Франсіско. Аеродром належав солідній міжнародній авіаційній фірмі, тому поліцаї вели себе пристойно і мовчки розступились перед Франсіском, коли він вийшов за ворота.

В кафе, де завжди вечеряв Ортега, не зважаючи на пізній час, було повно народу, більшість у якійсь дивній напіввійськової формі.

Франсіско знайшов вільне місце за невеличким столиком у кутку і замовив вечерю.

Радіо награвало незнайомий Франсіскові марш. Зловісно свистіли флейти, ревіли труби, гуркотіли барабани.

— Що за дикунська музика, — незрозуміло здвигнув плечима Франсіско; рупор галасував у нього над самим вухом.

— Арріва Еспанья! — несамовито загорлав з радіоприймача якийсь надтріснутий голос.

— Арріва Еспанья! — підхопили кілька напів'яних суб'єктів з числа відвідувачів кафе і позскакували на ноги, здійснюючи в римському привітанні руки.

Франсіско здивовано переглянувся з своїм сусідом по столику.

¹ 1936 року в ніч з 18 на 19 липня, за сигналом, переданим з радіостанції Сеути, розпочався фашистський заколот в Іспанії.

— Це все скидається на божевільню,— сказав він і з оренням виключив радіо.

— Свиня, зрадник, собака!

Спітнілі, п'яні пики оточили Франсіско і, розмахуючи лаками, вимагали негайно ввімкнути репродуктор.

— Я не маю ніякої охоти слухати цей ідіотський лемент сердито відповів Ортега і відгородився від нахаб столич

— Червоний шпигун, він ображає сеньйора генер Франко!— загавкали на Ортегу з усіх боків. Один проструку, щоб вхопити Франсіска за комір.

Це вже було занадто. Ортега схопив глиняний глек, у який подають воду з кригою, і, розмахнувши з усієї руки, похририв його в огидну пику ретельного прихильника генер Франко.

За півгодини побитий і знівечений Франсіско опинився якомусь підвалі. Опритомнівши тільки на ранок, Ортега товаришів по біді дізнався, що фашисти здійняли закопроти законного уряду Іспанії і хапають всіх, хто хоч якомірою видається їм підозрілим.

— Побачивши на вас незнайому форму, вони подумали, що ви іноземець. Тільки це і врятувало вас від смерті. Будьте обережні, юначе,— схвильовано роз'яснював здивованому Франсіскові худорлявий чоловічок з оливковим лицем, зодягнений у приношену спецовку.

Ортега ніколи не цікавився політикою. Працюючи в земній компанії, не мав і найменшої уяви про те, що робили останніми роками в Іспанії.

Та кілька днів, проведених у брудному підвалі готельякому фашисти влаштували свій штаб, розкрили йому очі життя: він побачив фашистських звірів у всій їхній огидмерзенності.

— Депутати кортесів¹ прогледіли готування заколоту гірко всміхаючись, звернувся Ортега до худорлявого чоловіка

— А так. Треба їм було слухати комуністів— заздалегарештувати Франко,— відповів той.— Тепер ми визнаємо це на власній шкурі,— закінчив він і зайшовся кашлем.

Перші дні про заарештованих ніхто не згадував. Просто забули. Ні води, ні шматочка хліба!

Серед заарештованих було чимало тяжко побитих і ойозно поранених. Вони марили, билися у лихоманці.

Днів через кілька до підвалу вдерся загін фалангістів.

Насамперед вони застрелили двох непритомних від втраткрові робітників і одну напівбожевільну від жаху жінку.

— Щоб не заважали своїм виттям,— огидно посміхаючись пояснив один з убивців, ховаючи в кишеню револьвер.

Потім вони за списком викликали одинадцять чоловік

¹ Кортеси — парламент в Іспанії.

них членів профспілки і розстріляли їх просто посеред вулиці, проти вікон підвалу.

Худорлявого забрали в числі одинадцяти.

Його вбивали останнім.

— Тебе помилуємо, кричи „хай живе Франко!“— запропонували йому фашисти.

— Хай живе республіка!— скрикнув несподівано різким голосом худорлявий і впав пронизаний десятком куль.

Ніколи потім не міг забути Ортега цього вигука, ніколи не міг забути він смерті цієї людини, що все своє життя провела у слюсарній майстерні і вмерла як годиться героєві.

На допит Франсіско потрапив щось, мабуть, на п'ятий день. Мелільї його ніхто не знав, у списках „підозрілих“ або підвизуючих республіці його не було, отже кати просто не знали, що з ним робити. Коли ж вони ще довідалися, що Франсіско — пілот на службі впливової європейської компанії, вони зовсім розгубилися.

Сеньйор Ортега мусить пробачити. Тільки прикре непорозуміння призвело до того, що він змушений був стільки часу провести в товаристві цих негідників...

Високий кошавий офіцер з відзнаками підполковника Терціо¹ запобігливо козирнув Франсіскові і, простягнувши йому розкішний золотий портсигар, запросив курити.

— Ви вільні, сеньйор Ортега,— милоючись з власної пози, промовив підполковник.— Але обов'язок честі офіцера — іспанського ідальго² — підказує мені потребу якось компенсувати вас за всі неприємності.

Франсіско насторожився, офіцер продовжував:

— Його екшеленція, генерал Франко потребує пілотів. За те, що братимете участь в нашій прогулянці на Мадрид, я гарантую вам тисячу пезет дзвінкою монетою і чин капітана військового повітряного флоту.

Підполковник грайливо відкинувся на спинку крісла і, захоплений принадною картиною своєї власної кар'єри, нетерпляче стукотів пальцями по забризканій вином скатертині.

Ортега здригнувся. Передсмертний зойк худорлявого слюсаря лунав у вухах. З глибини душі підносилося обурення і презирство. Він закрив очі, щоб не видати себе.

— В сеньйора пілота не вистачає мужності бути справжнім іспанцем,— не ховаючи зневаги, процідив крізь зуби ад'ютант штабу з обличчям розбійника з шляху.

— Пробачте, нездужаю трохи,— поспішив узяти себе до рук Ортега.— Я зворушений вашою пропозицією, сеньйор,— сказав він підполковникові, зрозумівши, що йому готували пастку.

¹ Терціо — так званий іноземний легіон в Іспанському Марокко.

² Ідальго — дворянин.

Підполковник не збрехав тільки в одному — генерал Франко справді потребував пілотів.

Блоковані в Іспанському Марокко ескадрою урядових мараблів, заколотники змушені були перекидати своїх найманців бандитів через протоку на літаках.

Німецькі хазяї іспанських заколотників, щоб забезпечити операцію, терміново постачили генералові Франко ескадрилью „Юнкерсів“, але поспіхом не встигли цілком забезпечити її потрібною кількістю пілотів.

Ортегу призначили другим пілотом на тримоторний „Юнкерс“. Винишувача йому, як іспанцеві, не довірили.

В Сеуті вони вантажили на літак десятків по три маврів повному спорядженні і летіли через протоку до Алжирського раса в супроводі ланки винишувачів.

Одного ясного ранку, коли вони пішли в другий рейс німець — перший пілот і командир корабля — втомився і передав управління Франсіско. Ортега з задоволенням відчував, як слухняно кориться його руці велетенський тримоторний птах. Далеко внизу синьою емаллю застигло море. Біля крайньої піви прибіїв підрізав Гібралтарську скелю. Далеко скільки сягало око, здіймалися гори, вкриті олеандрами, оливковими деревами. Темнозеленими східцями збігали до моря тераси виноградників, здовж шляхів кучерявилися пальми.

І тоді Франсіско згадав, як школяром він любив співати про свою сонячну країну, про славетного Сіда, який боронив рідний край від завойовників — маврів...

Схвильований він повів літак на посадку, трохи не черпаючи колесами за вершки дерев.

Марокканці щось жваво заджеркотіли, очима хижаків вдивляючись у розкішний краєвид, що розгортався в них під ногами.

— Сід! а я везу марокканців! — здригнувся Ортега. Пальці нервово затисли рукоятку: — скалічу машину, — різнула в мозок думка. — Нехай! — радісно подумав Ортега і ще дужче завалив літака на крило.

— Доннерветтер! Шпанська свиня не вміє сідає, — завіщав на Ортегу німець і в останню хвилину встиг вирівняти літак.

Франсіско послався на втому і необізнаність з конструкцією німецьких літаків. Проте його відставили від польотів на „Юнкерсах“. Франсіско і сам вирішив діяти надалі обережніше:

„Республіці потрібне не тільки мое життя, а й добрий найновішої конструкції літак“, — міркував він.

За кілька днів Ортегу відрядили до Севільї приймати щойно прибулі італійські літаки.

Оглядаючи двомісні штурмові машини, Франсіско відразу прикинув — на цьому літаку можна втекти.

Франсіскові пощастило: німці та італійці не дуже охоче пішли на штурмовики. Треба мати виключну вдачу, щоб не пригнупши вести літак на бриючому польоті над полем бою, коли тебе з усіх боків поливає дощ куль.

Німців та італійців цікавили виключно пезети, вино, граюнки й бешкети по ресторанах. Їм більше подобалось кинути з безпечної височини важкі бомби на мирні міста і села, знищувати польові госпіталі, старовинні палаці.

Франсіскові дали двомісний літак, а льотчиком-спостерігачем посадовили якогось тененте¹ з іноземного легіону, мародера і негідника.

За кілька день Ортега дістав наказ — в ланці з трьох літаків розбомбити село біля Талавери.

Коли командир ланки дав сигнал заходити на бомбардування, Франсіско трохи відстав, а потім зненацька труснув літак з крила на крило. В люстерко кабінки пілота він побачив, як льотнаб з переляку вхопився обома руками за порти літака.

Франсіско миттю вихопив пістолет і випустив цілу обойму просто в огидну пику тененте.

Через тридцять хвилин Ортега благополучно приземлився на аеродромі Куатро Віентос² і передав себе і свій літак розпорядження республіканського командування.

Важко розказати про всі подвиги Ортеги. На своєму розвідувачі він сміливо налітав на колони грузовиків, табори марокканців — розстрілював їх з кулеметів, закидував бомбами. Ніхто не вмів так швидко, як Ортега, вистежити фашистську батарею або впіймати на шляху штабну машину; рідко яка з них тікала від кулеметів Франсіско.

Одного разу Ортега під час повітряного бою помилково потрапив у хвіст фашистської ескадрильї. Гадаючи, що то його ланка, він пристав до групи літаків. Фашисти, взявши Ортегу за свого, не звертали на нього уваги. Побачивши свою помилку, він не розгубився і, пустивши дві черги запалювальних куль, збив фашистський бомбардувальник. Другого разу італійський вигляд машини мало не згубив Ортегу.

З доручення вищого командування він літав на південний фронт. Над Сіудад Реалем його зустріли урядові винищувачі. Побачивши Ортегу за італійця, вони оточили його літак і почали кидавати кулями.

Франсіско мусив негайно приземлитися, але йому встигли прорідявити бензиновий бак і крила. Повернувшись на свою базу, Франсіско наказав пофарбувати крила літака в ясно-

¹ Тененте — поручик, лейтенант.

² Куатро Віентос — аеродром „Чотирьох Вітрів“ — біля Мадрида.

червоний колір. Замість впізнавальних кругів Ортега попросив одного з своїх учнів, студента Мадридського університету, намалювати йому на крилах літака портрети обох Хосе¹. Та і літав від того часу Ортега, наганяючи страх на фашистів з портретами Сталіна і Хосе Діаса на червоних крилах свого літака. Загинув Ортега несподівано і смертю героя.

В той день фашисти, захопивши Талаверу, розпочали наступ вздовж ріки Тахо.

Дружинники не витримали наскоку численних ескадриль ворога і почали безладно відкочуватись на Толедо і Навалкарнеро. По шляхах, на кілька десятків кілометрів, суцільним потоком рухались валки утікачів з містечок і сіл, захоплені фашистами.

Як шуліки накидались фашистські літаки на беззбройних людей, закидали їх бомбами, косили з кулеметів. Труп жінки і дітей встелювали шляхи, і не було кінця й краю цим каннібальській бойні.

Ортега в той день був звільнений від польотів. Напередодні його було поранено скалкою розривної кулі, і Франсіско ходив з перев'язаною головою.

Польовий штаб викликав до телефону начальника ескадриль.

— Всі в повітрі. На аеродромі я та ще трое учнів,— схвильовано відповів Ортега, почувши страшну звістку.

І раптом він пригадав худорлявого слюсаря і його важкий виклик катам.

— Через десять хвилин ми вилітаємо,— сказав Ортега і повісив трубку.

— Компаньєрос,— звернувся до своїх учнів Ортега,— подивіться, мабуть, востаннє на хмарочоси нашого прекрасного Мадріда. Ми летимо вчотирьох на цілу ескадрилью фашистів. Я вскочу всередину, і поки „Гейнкелям“ пощастить підстрілити мене, ви встигнете зсадити пару-другу „Юнкерсів“...

Над Мадридським шляхом вони побачили ворога. Величезний табун фашистських бомбардувальників супроводжувався ціла зграя винищувачів. Здавалося, небо і земля двигтіли від страшного гуркоту моторів.

Франсіско похитав крилами, даючи сигнал готуватись до бою.

Фашистська армада сунула, не міняючи курсу, просто на них. Фашистам і на думку не спадало, що республіканці не вважаться прийняти такий нерівний бій. Ескадрилью очолював велетенський багатомоторний „Юнкерс“. Як літаюча фортеця, розпростер він свої сріблясті крила, і не було, здавалось, у природі сили, яка могла б зупинити його.

¹ Хосе — Йосиф.

Ну, цього я таки зіб'ю,—вирішив Ортега і, набираючи швидкості, зробив поворот, ніби не збирався прийняти бій. Літак „Гейнкелів“ кинулась навперейми республіканцям, щоб підрізати їм відступ.

Ортега миттю розвернув свої літаки і кинувся в просвіт між рядами охорони ворога.

Фашисти пізно зрозуміли свою помилку.

З такою ж жахливою швидкістю літаки республіканців вривались у бій. Два „Юнкерси“ і розкололи його на дві нерівні частини. Літаки, не поворотки, як дрофи, машини кинулися врозтіч, рятувалися від запалювальних куль республіканців.

Ортега як блискавка носився поміж ворогів. Червоні крила його машини мелькали то тут, то там, збільшуючи паніку. Два „Юнкерси“ обгорнулися чорним димом і впали. „Гейнкелі“ безладно кружляли над бойовищем. Доки республіканці скубли бомбардувальників, винищувачі заколотників не могли стріляти, щоб не поцілити в своїх.

Зробивши ще один „Юнкерс“, Ортега кинувся на „Гейнкелів“, який найбільше донімав його. Але той спритно крутився і зустрів літак Франсіско градом куль. Ортега відчув набік, але в ту ж мить на нього напосіли аж шість фашистських винищувачів.

Фашисти стріляли запалювальними і трасуючими кулями. Небо навколо літака Франсіско, немов павутинням, заповнене димовими стовпами куль.

Ортега не розгубився. Зробивши праву бочку¹, він розвернувся упритул фашистській „Гейнкель“. Але в ту ж мить Ортега відчув біль у плечі; машина не слухалась у лівому боці, кулі дощем сікли крила літака. Кулемет не діяв. Ортега зрозумів — це край.

Нараз він побачив у себе під крилом головний корабель фашистської ескадри. Велетень „Юнкерс“ нахабно розвернувся у повітрі, націляючись кидати бомби на шлях, повний несподіваного від жаху люду.

Тоді Франсіско, не вагаючись, скерував свій літак на фашистського флагмана і, зустрінутий зливою вогню, вривався в бій літаком у гофрований дюраль повітряного пірата.

Обидва літаки каменем впали додолу.

Деморалізовані повітряні бандити ганебно втекли з бойового поля. Три літаки республіканців, зрешечені кулями, благополучно повернулися на свою базу.

Франсіско Ортега не повернувся. Він загинув смертю герою.

¹ Бочка — фігура вищого пілотажу, коли літак немов котиться через землю.

Ігор Муратов

НЕЗДОЛАНА ІСПАНІЯ—ВПЕРЕД!

Тебе, тебе, країно померанців,
Омивана прибоєм теплих вод,
Спотворена розщелинами шанців,
Сестрою зве свободний мій народ;
Увесь мій край — сто сімдесят мільйонів,
Що в муці йшов до розквіту свого,—
І виродкам страшніше від прокльонів
Його життя і молодість його.
Їх душить гнів...

А в нас оце збирають
Комбайнами високі врожаї;
Сади плодові долу нахиляють
Верхів'я обважнілі свої,
Та сниться нам сумне твоє обличчя,
І чується здаля призивний клич...
Далека сестро! подивись нам в вічі
І мужності в досвідчених позич.
Чи добре знають баскські партизани,
Всі воїни твої — той час, коли
Зубами й ми драти перегризали,
Смертельними дорогами йшли...
Ти пригадай отих дівчат і хлопців,
Що у Трипіллі йшли за рідний край,
І смерть Лазо у паровозній топці,
І двадцять шість бакінців пригадай!
Згадай Махна криваві забави,
Нищівний крок німецької орди,—
І на скорботних каменях Більбао
Воскреснуть мертві й стануть у ряди.
Нехай твої пахучі померанці
Дарують світле золото садам,
І діти, мирно бавлячись уранці,
Привітно машуть рідним літакам...
За тихі роси луків зеленавих,
За празниковий щебет кастаньєт,
За юний сміх красунь твоїх смаглявих,
Нездолана Іспанія — вперед!
Ти вмієш смерть в обличчя зустрічати,—
Навчись же ворога вбачати й за плечем,
І зрадників улесливих карати
Святої справедливості мечем.

Семен Сумний

СИВАСЬКА НІЧ

Сиваш, ніби око мертвяка — холодне і тьмяне. Сиваш —
жорстке, гниле море.

У сиваському мілководді риба не водиться, не зеленіють
корости. Як вітром занесе котрусь рибу з моря, вона трохи
попадає у цій клятій воді, і скоро-скоро черевцем догори
вистиметься здохла, волею вітрів, тихим Сивашем.

Над Сивашем — село Строганівка: над сухим Сивашем.
Вітри повесні і восени, коли східні вітри наженуть води
з моря, а небо зарясніє дощами, дзеркалиться Сиваш жовтою
водою.

Строганівці люблять свій Сиваш. Змалечку бродять вони
по ньому, підкотивши штанці; підростуть — до Сиваша дорога
довга: сіль здобувати, згрібати камку — морську траву. І цвин-
тар над Сивашем.

Сивашем строганівці стежки топчуть до дикої птиці, що
на острівцях плодиться. Люблять строганівці свій Сиваш, пісні
по ньому співають.

Ще палкіше полюбили строганівці Сиваш після пам'ятних,
жорстоких днів двадцятого року, коли п'ятнадцята інзенська
бригада завоювала собі ім'я сиваської, а діда Петренка з то-
варями стали йменувати сивашцями.

Андрій Тарасович Петренко — старий. Сімдесят шість весен
встрічав він на своєму віку. Старий! Де ж там старий? З очей
жовттю спадає стареча полуда, давньою молодістю гріють вони,
і колись Андрій Тарасович себе з трохи меншою сивизною,
з віком дужим, з кращим зором.

— Мені тоді минуло шістдесят років. Відтоді вже пройшло
над п'ятнадцять. Що не кажіть, хоч як життя лучшає, а літа
все беруть. Скоро вісімдесят стукне, а там дев'ятий десяток
почнемо...

Стояв вечір, осінній, неласкавий вечір над Сивашем перших
днів листопада двадцятого року. Холодний тривожний вечір.

Андрій Тарасович упорався і тільки но збирався гукнути:
„Ідуй, стара, вечеряти“, як прибіг посланець: „Ідіть мерщій,
ну, в ревком, кличе голова!“ Головував тоді в ревкомі Артем
Тарасович.

Нап'яв дід кожуха, підперезався червоним широким поясом, узяв ціпок і почвалав. Дорогою зустрівся з дідом Акименком.

— Здоровенькі були, діду!— вклонився Андрій Тарасович, ніби й вас до ревкому кличуть?

— Та кличуть, казна-що,— здвигнув плечима дід Акименко. Артем Іванович привітно зустрів обох дідів:

— Здрастуйте, добре, що з ціпками прийшли, от з червоноармійцем до Григорівки підете. Поговорите з командирами, розкажете, що до чого, словом, що запитують.

— У Григорівку, так у Григорівку,— погодився Андрій Тарасович.— Пішли, товаришу.

І подалися втрьох; попереду червоноармієць з рушницею за ним— два сивих діди з ціпками. Цигарками пихкають.

Суботній вечір гудів над Сивашем. З тієї, білої, сторони доносив вітерець нудне бовкання церковних дзвонів. Печиво білі молились за „дарование победы белому христову воцарству“.

Завжди тиха Григорівка шумом зустріла дідів. Вулицями мчали до штабу ординарці, гарчали машини, іржали коні, ревла пара верблюдів, хто й зна звідки прибуджених. Скидали двоколки й селянські підводи— возили патрони і хліб, газети й бомби, шинелі й консерви.

У штабі гудів телефон, стукотіла машинка, над картою люди посхилялись.

— Буде завірюха!— подумав Андрій Тарасович.

Командир запросив сісти обох строганівців:

— Добрий вечір, батьки. Сідайте, не тягніться, будьте, у себе вдома. Люди тут свої... Ото скажіть, який тут Сиваш, які місця на ньому і на яку погоду маємо чекати?

Глянув Андрій Тарасович крізь відчинені двері на тій стороні Сиваш, що десь там у темряві заховався, зморщив чоло, легенько стукнув ціпком об землю і відповів:

— Місця у нас, товаришу начальник, справді мокрі і забельні. Просто „гнилі місця“. Коли спід сонця вітер шумить, багато він води з моря нажене, а як вітру нема, то й води нема і через Сиваш перейти можна. А за погоду, то, вибачте на слові, поганюща погода, просто нікудишня. У таку погоду тільки вдома й сидіти,— повчально додав Андрій Тарасович, глянувши на свого товариша, що мовчки сидів, кидаючи головою і тільки час від часу важко зітхав.

— Не всидиш, діду, коли на тій стороні гадина люта опалася...

— Воно, положим, вірно,— перебив дід Акименко.

— Я до того й верну,— провадив далі командир,— гадин багато, люта сидить, роздаavimo її, а тоді й додому можна.

— А здалека ви, товаришу?— запитав Андрій Тарасович.

— Здалека, батьку, здалека забрів я сюди. А якби сидів вдома я та он цей,— показав рукою на червоноармійця,—

етій і сотий, розчавила б нас білогвардійська паскуда. Зрозуміли?

— Як не зрозуміти, — підхопив Андрій Тарасович, — і на бові як, боронь боже, нечисть появиться, то коли не знищиш вона тебе з'їсть. Воно все, що кажете, зрозуміло.

— Отож! А чи не знаєте ви, діду, легкого броду, що ним раше Сиваш перебрести. Гляньте ото на карту. Отут ми, а на боці, ось там — вороги. Між нами — Сиваш. Ми добре знаємо, як ворога бити. А ви нам суху дорогу до нього покажіть.

Дід Акименко мовчав, позираючи крізь вікно у бік Стройовки. Відповів Андрій Тарасович:

— Брід — діло важке, не легке воно діло, і в прислів'ї неарма сказано — не знаючи броду, не лізь у воду. А мені на павші — що на своєму дворіщі. Глаза мені зав'яжуть, — хванися дід, — все одно не заблужуся. Скільки стежок я тих втоптав, скільки солі я на своїх плечах виніс. Сиваш — хатня права.

— Так ось, діди, — підвівся командир, — будете нашими провідниками через Сиваш. П'ятнадцяту інзенську переведете. Млосно стало гостям.

„Ну, який же, на господа, з мене вояка? — подумав Андрій Тарасович. — У старій армії не служив, бо одинаком був. Мерті боюся, а куля — хіба вона розбере, чи ти червоноармієць, чи ти провідник?“ — Та виду не показує, що боязко:

— Що ж, товаришу командир, рад служити народові. — Згадав Андрій Тарасович тяжке своє бідняцьке поневіряння таврійських панів, все лихо, білими заподіяне.

Повечеряли діди та вдвох пішли до знайомої вдови спати. Добре спалося Андрієві Тарасовичу. Нічого й не снилося. Та тільки й привидилось, ніби старого товариша Акименка немає, що додому той посунув; пошарив рукою по соломі, де спали, і знову заснув. Під ранок прокинувся дід, щоб вийти на зірки поглянути, засвітив сірника — нема сусіди. Переляку втік уночі дід Акименко додому. Словом, у дезертери пошився.

Ранком, як корови почали виганяти, пішов Андрій Тарасович до командира. Ще спав той, бо цілу ніч позиції не зміщав. Та почувши, що в сінях дід гомонить з червоноармійцем, гукнув його:

— Доброго ранку, товаришу провідник! — висунув голову від ковдри. — Здорові були! Як спалося! Гуляйте ще день на нас, а ви, — наказав червоноармійцеві, — діда добре початуйте, щоб не жалівся.

Поснідав дід, сидить собі надворі, думку думає про свою долю і посвистує.

Прийшов час обіду, поїв борщу та каші і знову сидить на своєму посту — на призьбі — й угадує:

— Чи скоро у бій, чи, може, додому пустять.

А там і вечір, бо дні короткі. Вечір над Сивашем. По черев Андрій Тарасович і заснув.

Вночі стукнули у віконце, розбудили діда: „Провідник ту

— Тутечки, тут,— схопився дід. Раз — і чоботи взуті, дід і кожуха підперезано, узяв свою зброю — сучкуватий цигарок і вийшов.

Ніч темна, сиваська.

Холодно. З моря вітер дме, з живого до мертвого морю воду несе. Десь півні вже співають, а до дня ще далеко. Темрява непокійна, тривожна.

Шикувались роти.

— Докурюй, товариші.

Дзвеніли затвори гвинтівок. Спалахували і зникали остиглі вогники цигарок.

Дід міцно стояв, спершись на палицю. Згадав свою дитинство: „Десь виглядає, мабуть, мене, а я козакувати йду“. Дід подивився на зорі: „які ж вони холодні!“

— Ну, діду, ведіть нас. Радянська влада не забуде вашіх послуг,— лагідно сказав командир і віддав команду.

Над Сивашем туман розстилався. На той бік прожектори світять, ніби жовте масло тане, ніяк не проб'ють собі садову стежку крізь туман плацдарму.

— За мною!— скомандував Андрій Тарасович.

Тихо пішли услід за дідом частини на Володимирівку, найвужче місце Сиваша. Дійшли до берега. Ступили на вологий пісок, і сказав провідник командирові:

— Товаришу начальник, тепер можна і ширше роздати боєводи ще немає, а як і нагнало, то небагато, може по щільності лодки:

Порозсипалися роти, і з гвинтівками, знятими з плечей, рушили на останню фортецю білих. Вів їх Андрій Тарасович. Петренко, сивий дід з цівком у руках.

— Команди для різання дроту вперед! Комуністи й комсомольці вперед!— почув команду Андрій Тарасович.

Ворог скоро виявив наступаючі частини. Злетіла ракета коротку хвилину роздерла темряву, зашипіла на одну мить і знову чорна ніч обгорнула сивашців. Пролунав перший постріл, розтинаючи нічну тишу, а за ним гвинтівки й кулемети врангелівських частин почали сіяти смерть. Загарчав гармати. Та червоноармійці вийшли по сухому до ворожих окопів і залягли.

Командир тихо покликав Андрія Тарасовича, що приземився поруч з ним, і міцно потиснув руку старому:

— Спасибі, діду, що дорогою показали. Червона армія ніколи цього не забуде. Тепер повертайтеся додому, ви вільні, тільки бережіться, щоб дорогою куля не вкусила вас.

— Прощайте, товаришу, бажаю вам успіху, хороша

нина. А коли я потрібний буду вам ще, то просто викличте Строганівки діда Андрія Петренка.

Сивашем, ліворуч, як від Перекопу, де ще не стріляли, подався Андрій Тарасович.

Додому простував дід. З моря дув вітер, і раптом доніс легкокрийлий гінець розкотисте „ура“. В атаку пішли воєниці. У Григорівці, у Володимирівці, у Строганівці, словом, на усім узбережжям люди розклали багаття, щоб на вогонь поранені йшли. На вогонь посунув і Андрій Тарасович.

Іде дід, а думки снують, випереджають одна одну. І каже собі старий провідник: „Там народ наш гине, а ти, Андрію Тарасовичу, до баби на піч. Пішов ти, Андрію Тарасовичу, з лінії вогню, де падають із зойком твої сини забиті та поранені. Там усе лютим вогнем горить, а ти — спати...“ І пришов до штабу сиваський провідник: мовляв, отак і отак, перепровадив я наше військо на той бік, а тепер що мені робити, адже війні ще не кінець?

— Ви, дідусю, — відповіли в штабі, — підкріпіться, відпочиньте і возитимете ранених з Сиваша.

Нашвидку поснідав Андрій Тарасович, запряг коней і тьопом поїхав ранених забирати.

Виїде, візьме ранених, привезе в село до лазарету і, не відпочиваючи, знову за раненими їде.

Почув дід, що ворог тікає, що білі з Перекопа подалися. Запряг коні Андрій Тарасович і поїхав з частиною за Перекоп.

— Дома перекажіть моїй старій, — прощався Андрій Тарасович з земляками, — хай мене баба не чекає, поки не виб'ємо всіх гадів до одного. А як мені суджено десь головою накласти в бою, щоб не сміла служити по мені панахида, щоб не тратилась на попа, а хай на спомин душі моєї напече білих пиріжків, курей насмаже та понесе до Григорівки в лазарет пораненим, і щоб сказала їм, що ото принесено від убогих додатків діда, який їх вивіз з лінії бою. Скажіть старій, що у цю ніч зрозумів, як по-геройськи вмирають наші люди, і дізнався, що то „фланг“ і „комуністи вперед“. Що то „приціл“ і „атака“.

Та дідові пощастило голову свою у бою зберегти. Під'їхав до Перекопа, де земля ще не охолола після недавнього бою, де забиті, байдужі тепер до всього, дивилися в нікуди, де стояли ранені й шикувались полонені, і запитав:

— Чи далеко бій триває?

— Отам, — показали на Армянський базар, що за Перекопом. Хльоснув Андрій Тарасович по конях, приїхав на Армянський базар, переїхав ним.

Ще земля і тут не охолола після бою. Забиті, байдужі тепер до всього, і тут дивились у безмежність, брели ранені йшли полонені. Дід запитав:

— Де бій триває?

— Отам,—махнули рукою на Джанкой.

Поїхав далі дід Петренко. Попереду полк, а за першим батальйоном Андрій Тарасович на вороних конях.

Призвичаївся дід до нового життя, тільки незадоволення був і все бурчав:

— Яка то воно війна, що тобі чуб мокрий від гонимих, а білих ніяк не доженеш.

Так стрімголов тікав Врангель від червоних частин!

До Севастополя приїхав Андрій Тарасович. По-хазяїнськи засипав коням вівса та пішов до моря. Море холодом від листопадове море, захмарене димом кораблів, що на ньому врятувались кляті вигнанці-білогвардійці.

— Виходить, я й одвоювався,—повернувся з моря Андрій Тарасович. Ще кілька днів побув він біля коней, а тоді до дому поїхав.

Поїхав старий і в кишені грів папірець від командира частини, що „Пред'явник цього товариш Петренко А. Т., мешканець села Строганівки, Перекопського повіту, Таврійської губернії, є дійсно провідник частин 15 інзенської дивізії через Сиваш і повертається додому після закінчення бойових дій. Ніхто не має права під страхом законів воєнного часу заперечувати тов. А. Т. Петренка, якому висловлюємо величезну червоноармійську подяку, що підписом і печаткою свідчить”.

Отак і одвоювався Андрій Тарасович Петренко.

Щороку в осінні дні першої декади листопада, коли останній вирій журавлиний, що десь забарився, пролітає над гнилим мілководдям Сиваша, виходить сюди колгоспник артілі імени Фрунзе — Андрій Тарасович Петренко.

Старий, сивий, але міцний ще, заходить на цвинтар, височить над Сивашем, і приносить із собою пізні осінні квіти — сухі безсмертники, найяскравіших тонів, і кладе на братерську могилу своїх однополчан-інзенців. Вклонившись загинулим товаришам і виходить на Сиваш. Довго стоїть над мертвим пейзажем старий сивашівець. Згадує він осінь ніч двадцятого року, і ніби знову бачить мудро протоптані стежки по білому піску, стежки, протоптані частинами інзенської дивізії, провідником якої він був у ту переможну червоноармійську ніч.

Анатолій Попов

СМЕРТЬ ПРИКОРДОННИКА БАРАНОВА

Морозяна ніч
Над кордоном висить,
Баранов Василь
На кордоні стоїть.
Він пильно вартує
Радянський кордон,
Горить в його серці
Священний закон:
Вітчизна до рук йому
Зброю дає,
Щоб щастя спокійно
Кувати своє.
Вітчизна
Шляхом переможним іде,
І він не зрадить
Ніколи й ніде.
Туманом повиті
Манчжурські поля,
Гадюкою ворог
Повзе звідтіля.
Баранов стріляє,
Сигнал подає,
Він ворога в груди
І в голову б'є.
Нальотчиків душить
Нестримана лють,
Багнетами
Тіло Баранова рвуть.
Та вже прикордонників
Грізний наряд
Їх топче і коле
І гонить назад.
Біжать самураї —
Ганебна їх путь,—
Як злодії,
Вкрадене тіло несуть.

В японським полоні
Баранов лежить,
Хоч рани болять,
Він не стогне, мовчить.
А ранком начальник
Приходить в тюрму,
Улесливо в уші
Шепоче йому :
— Отримаєш золото,
Волю верну,
Якщо таємницю
Розкриєш одну.
То м'яко, то грізно
Негідник питає,
Даремно —
Нічого боець не сказав ...
Розтерзане тіло
Катують і б'ють,
Ні їсти, ні пити
Йому не дають.
— Кажи, бо загинеш,—
Японець сичить.
Баранов — ні слова,
Баранов мовчить.
Країни великої
Відданий син,
Їй подих останній
Присвячує він.
І серце спинилось,
Не маючи сил,
Так вмер прикордонник —
Баранов Василь.

Вовчанськ, 1937 р.

Й. М. Векслер

З МИНУЛОГО ЖИТТЯ

Велике було горе моїх батьків, коли вістовий прибув з Чигирини до колонії з наказом про виселення мого батька на допомогу бунтареві Сидельковському.

Батько червонів, бліднув, скреготав зубами, а мати заламувала руки, голосила, ніби плачучи по мертвому.

Радів лише я, бо батьки вирішили їхати до Богуслава, де народився батько, до великого міста, де будинки великі і де, як казали, будинок на будинку поставлений.

За кілька днів повільно тяглася по одній з богуславських вулиць підвода, навантажена перинами, вузлами, довгими поламаними лавами і столом, а між ними, знітившись, сиділи мати і п'ятеро дітей. Батько йшов за підводою, а фурман — спереду, ведучи коняку.

Перші дні батько й мати підшукували квартиру, що відповідала б їхнім можливостям і планам їх життя.

Недовго шукавши, знайшли біля яру окреме приміщення з однієї кімнати з кухнею, з великими сніями, куди негайно й перебралися. Найближчим часом, у ярмарок, батьки пішли вранці з дому і згодом привели корову з кривими рогами і великою білою лисиною на лобі і теля, маленьке, з такою ж білою лисиною. Корову поставили в сніях, теля забрали в кухню. Я відразу дуже полюбив його. Мені подобалися його великі вологі очі, якими воно завжди безтямно і здивовано дивилося на всіх, довгі рухливі вуха, короткий хвіст, яким воно раз-у-раз відмахувалося від мух, і, нарешті, його жалізне мукання, коли матір виганяли на пасовище.

Незабаром я опинився в хедері у Мані. Цей хедер лишив у мене найтяжчі спогади.

Реб Мані — це середній на зріст єврей з великою плисовою шапкою на довгастій голеній голові. Спід шапки виглядала засмальцьована ярмулка, а спід ярмулки виглядали два кружечки — сліди банок. Ноги у реб Мані короткі, зате руки аж занадто довгі. Не піднімаючись з місця, він досягає своїм канчуком учня, що сидить з протилежного боку стола, біля „Бегельфера“¹ Волфа. Після кожного вдару реб Мані відкриває

¹ Бегельфер — помічник учителя.

табакерку і тягне в кожну з своїх широких ніздрей величезні тютюну.

В кімнаті одне віконце, половина шибок у ньому замінені брудним папером,—отже навіть при яскравому сонячному світлі в хедері завжди напівтемрява. Великі мухи роями виснуть у повітрі і своїм дзижчанням збільшують галас. Праворуч біля входу стоїть дерев'яне ліжко, завалене нічними прикритими подушками, звідки стирчить пір'я. Над ліжком висить скрипуча плетена колиска, а в ній пищить один з потомків реб Мані.

Ліворуч—довгий стіл. З обох боків його сидять, щільно притиснувшись один до одного, учнів дванадцять із старшої групи і по троє дивляться в одну книжку. Зірке око реб Мані стежить за ними. Один з учнів читає П'ятикнижжя: „І хай візьмуть корову червоної масті, на яку не накладали ярмо...“

— Куди ти, Арончику, виглядаєш? А покажи но, де ми читаємо? Ага, не знаєш!—і в повітрі свиснув канчук. Арончик писнув, увесь зщулився, скривив губи, перелякано шукуючи пальчиком загублене місце в книзі, а тут ще ці навісні соломисті сльози перешкоджають...

Так йому й слід. Не можна ж великому „бохурові“¹, якому вже незабаром мине восьмий рік, думати про залишене дома телятко з великими очима, коли сидиш перед священною книгою, де говориться про червону корову. Аджеж це блюзнівство!

Незабаром у мене з'явилися в хедері приятелі, з якими часто грався і мінявся частинами свого сніданку.

— Дай мені, Ареле, одну з своїх свіжих цибулин.

— Еге, хитрий, Янкелю, а ти даси мені шматочок твоєї коржика з маком на закуску?

— Дам, тільки дай товсту, оцю ось.

— А покажи, який шматок коржика ти мені даси?

Обмін звичайно відбувався, і обидві сторони лишалися задоволені.

У суботу ми блукали по мертвому базару, розшукуючи біля зачинених крамниць гудзики, голки, шпильки, уламки синього або червоного скла і т. д. З цими ж товаришами я часто ходив купатися на річку Рось.

Я любив подовгу дивитися, як вода круто спадає через шлюзи на колеса. Любив прислухатися до шуму коліс: мені здавалося—колеса скаржаться, що їх примушують увесь час крутитися, і кличуть на поміч.

Бувало голяка посідаємо з товаришами на камінні під самим млином, чуємо, як над головою все тремтить, здригається...

Нам ставало страшно, і ми кидалися в бурхливу воду.

¹ Бохур — юнак.

окриту білою піною, і з галасом неслися униз за водою. А потім знову повертались на каміння і знову кидались в воду.

Одного разу течія понесла мене вбік. Я спробував стати на ноги, але опинився під водою. Виринувши, я почав битися, кричати, але шум води приглушував мій голос. Я почав заглиблюватися.—Потопаю,—промайнуло в голові,—мама, теля!.. Раптом сильна рука вхопила мене за волосся й підняла вгору. Я внепритомнів. Мене витягли, почали трусити, відкачувати, мені повернулася свідомість. Відтоді я зненавидів млин з його лотоками й колесами і став купатися в безпечнішому місці.

Найкращим моїм приятелем було теля. З ним я грався, пустував — то воно бігло вперед, а я за ним, то воно мчало за мною. Воно стало пізнавати мене по голосу. Повертаюся, бувало, з хедеру і ще здалеку кричу:—Мань-мань-мань!—Воно зірветься з місця і з усіх ніг, пустуючи, біжить мені назустріч, наставивши голову з білою лисиною, ніби з тим, щоб ударити. Коли я підходив близько до нього, щоб схопити його, воно раптом стрибе від мене, біжить, задривши хвіст, з радісним муканням.

Якось, коли заняті у хедері не було (бо був піст), я сидів на підлозі і грався. Раптом із сіней почувся рев і гупіт. Я скочив і побіг до сіней, де вже застав матір і старшого брата. Бачу, теля крутиться і реве не своїм голосом. Ні силою, ні ласкою не можна було його спинити. Мати відразу послала брата по батька, який прийшов негайно. Він надрізав вухо теляті і, тримаючи його, почав бити по надрізаному вуху паличкою, щоб „спустити кров“. Але, на великий наш жаль, це не допомогло, теля крутилося й далі, потім почало дрижати, впало, витріщило свої великі сумні очі і витягло ноги.

Я гірко плавав, коли загинув мій найкращий приятель, але ще гірше плакала мати, коли увечері, повернувшись з поля, корова почала кликати своє дитинча, жалібно й протижко ревучи. Корова не дала в цей вечір нікому до себе наблизитися, приготований корм лишився лежати, і майже всю ніч чути було, як вона сумно ревла. Інстинкт підказав їй, що сталося.

Проте за телям я сумував недовго. На другий день, приїшовши в хедер, я з сльозами на очах розповів товаришам про своє лихо.

—Плакати, коли здохне тварина, не можна,—сказав Ян-Келе,—це гріх. От і в нас недавно здохло лоша, адже мій батько „балагола“ (візник). Коли я почав плакати, тато сказав мені, що цього робити не можна, а то й сама коняка через це може здохнути.

—Обидва ви нічого не розумієте,—сказав Зелік, хлопчик років дев'яти,—не лише не можна плакати, а радіти треба. Ви ще малі,—додав він, випроставшись на весь зріст, щоб

показати свою перевагу й посилити свій авторитет.— На тому світі є грішні душі, що катуються в пеклі. То їх кидають у жар, то в холод, то їх б'ють розжареними залізними прутами, але вони ніяк не очищаються від гріхів, що до них прилипли. Тоді їх засуджують на „гілгул“ (перетворення). Це значить, їх посилають у тіло якоїнебудь тварини, одну душу — на місяць, другу — на рік і навіть на три. А коли скінчиться п'ять літ перебування в тілі тварини, вона здихає, а очищена душа йде на небо, просто в рай. Тепер бачите, чому треба радіти, — сказав він, переможно дивлячись на нас.

Слова Зеліка справили на мене велике враження. Я не став згадувати сумні очі теляти і, переконавшись, що Зелік має рацію, забув свою журбу.

Звільняючись від занять у хедері, я з своїми приятелями Янкелем, Зеліком та іншими починав грати в коники — нашу любиму гру. Я майже завжди був конем, і мушу сказати, що виконував свою роль вміло й сумлінно. З аптеки, що була тоді на самому початку вулиці Торговиці, я і мій погонич знімаючи порох, одним духом мчали вниз по вулицях Мошценій і Паромній протягом кількох хвилин; за це мої товариші звали мене приемним для мене ім'ям „Фейгеле“ (пташка). Признатися, траплялись у мене перебої та аварії, але не з моєї вини.

Мчиш, бувало, і з розгону ударишся босою ніжкою об камінь, що лежить на вулиці. Бризне кров, я падаю на землю, схопившись руками за ногу, а під серце підходить, серце стискається від болю. Без медичної допомоги мене, звичайно, товариші не лишали. Зібравши павутиння з найближчого горища, накладали його товстим шаром на рану, зав'язували однією з ганчірок, які цілими купами валялися в смітті по всіх вулицях, і казали: — Уже, Ареле-Фейгеле, не плач, уже тобі не болить!

Я ще якийсь час сиджу, поки мине гострий біль, і потроху кульгаючи, іду додому. Прокрадаючись, заходжу, щоб не помітила мати. Лише другого дня вона побачить рану, облиє холодною водою, перев'яже чистою ганчіркою й скаже: — Марш у хедер!

Такі випадки привносили мені лише користь. Не маючи можливості бігати, я, повертаючись додому, спирався об стінку, ставав на руки і пересувався уздовж всього будинку. Потроху я досяг такої віртуозності, що, відділяючись від стінки, міг стояти на руках і навіть робити кілька кроків на великому подив сусідських дітей.

— Це якесь чортеня, а не дитина, — казала мати увечері батькові, розповідаючи про мої пригоди.

— Це нічого, — пошепки відповідав батько. — Зате голова у нього яка! Як він вчиться! Мені реб Мані твердить, що наш Арончик на диво здібна дитина і що по закінченні цього

року його вже неодмінно слід віддати гемаре-меламеду¹.
І в душі плекаю надію, що з нього вийдуть люди — буде
равін.

Мати засяяла:

— Дай боже, дай боже! Яке буде щастя!..

І справді, четвергами, коли звичайно провадили перевірку,
якільки кожен з учнів засвоював вивчене протягом тижня,
реб Мані садовив мене першого коло себе над розгорнутою
книжкою і казав:

— Ну, Ареле, читай, а ви всі уважно слухайте.

Я, не запинаючись, протяжно читав текст із коментарями —
Раші — з усіма нюансами і, як сам ребе, водив пальцем пів-
колом знизу вгору у такт розпіву. Глибокі зморшки реб
Мані в той час розгладжувалися, стримана посмішка задово-
лення проходила по його обличчю, і коли я кінчав, він, бу-
вало, вщипне мене за щічку і, посміхаючись, скаже:

— Якби ти до цього не був таким „шейгацником“², то
було б зовсім добре.

А скільки дитячих сліз, бувало, проливається в цей судний
день у нашому хедері, як і в інших!

Я, звичайно, був задоволений ласкою й похвалою ребе,
але „шейгацником“ не переставав бути. Ледве звільнявся від
панянь, відразу ж збирав своїх приятелів, і ми бралися до
„роботи“: лазили по парканах, дахах, по телеграфних стовпах,
що їх тоді тільки но поставили в Богуславі.

Скільки розмов викликали ці стовпи серед тодішніх бо-
гуславських обитателів, світ яких був обмежений дрібними
містечковими інтересами. Одні казали, що це вигадка сатани,
який збирається забрати цей край аж до самого моря, до
Одеси, інші казали, що, готується війна з Туреччиною і гене-
рал Горчаков наказав зробити якийсь телеграф, щоб повідом-
ляти раз-у-раз цареві про свої перемоги. Щоправда, чулися
голоси і розумних людей, які бачили світ, які глузували
в усіх цих чуток, — але хто їх слухав, хто звертав на них
увагу? Ми, малі, були на боці тих, хто вірив, що це справа
рук сатани, прикладали вуха до стовпів і виразно чули, як
чортенята тоненько розмовляють між собою. Звичайно, неза-
баром ці чутки розвіялися, і я почав сміливо лазити по стов-
пах до самого верху.

Не зважаючи на те, що батько мене ніколи не карав, а об-
межувався тим, що лише позирне суворо і скося, він якось
не витримав і боляче висік мене.

Справа була така. Ми, діти, помітили, що по краях глибо-
кого яру, на самому верху, птахи влаштували свої гнізда.
Вони, очевидячки, вибрали це місце, як найбільш безпечне

¹ Гемаре - меламед — вчитель, що викладає талмуд.

² Шейгацник — пустун.

для їхніх гнізд,— не те, що під стріхою, куди часто зазирали діти. Долізти до цього місця здавалося птахам, мабуть, неможливим. Так гадали птахи, але ми рішили інакше.

В одну з п'ятниць, коли заняття в хедері звичайно провадилися тільки до полудня, я, Зелік і Янкель умовилися роздобути яець або пташенят із цих гнізд. Зелік приніс з дому мотузку і ми рішили, що одного з нас треба підв'язати під пахви, а двоє триматимуть мотузку за обидва кінці і спустять товариша в яр за пташенятами. Через те, що я був найлегший, вирішили, що цим третім повинен бути я. Вони мене підв'язали й спустили в яр. Скоро мої ноги відділилися від землі і я завис у повітрі, мені зробилося страшно. Я подивився вниз — глибока прірва, дна якої і не видно. Я крикнув:

— Тягніть назад!

А Зелік відповідає:

— Швидше всунь руку в гніздо!

В цю мить батько мій випадково проходив з другого боку яру і побачив мене в такому становищі. Йому потемніло в очах. Він хотів крикнути, але побоювся перелякати дітей, які могли тоді впустити мене в прірву. Він відвернувся у другий бік і з трепетом у душі став чекати.

Коли Зелік сказав мені, щоб я засунув руку в гніздо, виявилось, що гнізда під рукою не було і що мене треба пересунути майже на цілий аршин. Крім того, досить мені було відняти руку від мотузки, і я зірвався б і полетів униз. Відчуваючи небезпеку, я пішов на хитрощі й вигукнув:

— Є, тягни назад швидше!

Вони напружили всі сили, щоб витягти мене на поверхню, але це було їм не під силу. Зацікавився прохожий, хлопець років чотирнадцяти, він підійшов, узяв мотузку й крикнув:

— Тримайся руками міцно!

За хвилину я був на поверхні.

— Де ж яйця? — питають товариші в один голос.

Я, увесь блідий і тремтячий, ліг на землю і нічого їм не відповів. Я відчував себе так, як тоді, коли мене витягли з річки. В цю мить почувся крик батька:

— Геть звідси! От я вас!

Товариші втекли. Почувши батьків крик, я підвівся і потихеньку пішов додому. За кілька хвилин батько наздогнав мене, узяв за руку, привів додому і, нічого не кажучи матері, боляче відшмагав мене.

Досталося й Зелікові та Янкелю, коли вони в неділю прийшли до хедеру. Ребе почав нас допитувати. Він був блідий і обличчя його віщувало бурю. Спочатку ми всі троє стояли перед ним перелякані і тремтячі.

— Ти, Ареле, уже дома дістав своє від батька, іди, сядь на місце. А ви розкажіть, як це ви наважилися на таку справу. Я з полегшенням сів на місце, звідки стежив за ходом ро-

ду. Зелік і Янкель, плачучи й перебиваючи один одного, оправдувалися тим, що вся ця справа, від самого початку до кінця, була моєю витівкою, що я сам вимагав спустити мене в яр за пташенятами, чого я й не заперечував. Але це не вплинуло, — їх не лише відшмагали за всіма правилами мистецтва, але й поставили в „кіне“, тобто задерли їм ззаду широчки на голову, і всі діти по черзі підходили і плювали на оголене тіло.

Незабаром після цього настала радісна подія, що примушила нас забути наше гірке минуле: нас звільнили від занять хедері на цілих два дні з нагоди спаського ярмарку.

Цей ярмарок був у Богуславі найголовнішим ярмарком протягом року і славився на всю округу. Найпочесніше місце на цьому ярмарку займали звичайно купці з Бердичева, що в тоді великим торговельним центром. Але в народних масах ці купці особливої пошани не мали, і їх звали „бердичівськими жуликами“.

Ярмарок цей тривав тиждень - два і приваблював покупців усіх околиць на багато верст. Уже за кілька днів до початку ярмарку в місті починалося незвичайне пожвавлення. Багато метушилися, бігали по базару і по головних вулицях міста, розшукуючи, в кого є зайвий куток у крамниці, зайва кімната в квартирі, сподіваючись дістати „бердичівського маймача“ і на цій справі заробити карбованець - другий. В заспаних поглядах богуславських бідняків світилася надія.

— Невже з такого величезного ярмарку, де люди, сотні тисячі людей продають, купують і знову перепродують, де все кипить і вирує, мені нічого не перепадє? А що ж я родинному взимку з моїми малими дітьми? — з жахом запитував мене реб Сімхе - маклер.

Це був високий худорлявий єврей з глибоко посадженими горючими очима і запалими щоками, ледве вкритими рідкою сірою з сивиною. Такі питання ставили собі сотні людей, що не мали певного заняття, що жили „з повітря“, і рідко - рідко кому з них справді щось перепадало з цього і подібних ярмарків.

Дехто сподівався знайти собі заробіток тимчасовим виконанням обов'язків прикажчиків, „спостерігачів“ (щоб не було радіжок) або закликаючи покупців. Від ранку й до пізньої ночі вони стояли біля дверей крамниць, хапали прохожих за рукава, за поли і гучно вихваляли хазяйські товари, подібних яких нема у світі.

Я з розумілим нетерпінням ждав початку ярмарку, щоб подивитися на всі чудеса і на бердичівських купців, які здавалися мені людьми особливого порядку. — „Адже вони не якогонебудь звичайного містечка, з Медвина або Кошоватої, а великого міста Бердичева“, — думав я.

Напередодні ярмарку нам заявили, що ми звільнені від

занять на два дні, і, крім того, нас відпустили годинною риніше: кози й корови, з якими ми звичайно одночасно поверталися додому, ще не з'являлися, коли ми вже були дома.

— Дивіться ж,—сказав ребе перед тим, як нас розпустили,—поводьтеся, як належить „єврейським дітям“, які вже незабаром почнуть вивчати гемару¹, не вішайтеся на підводі, а головне — під час молитви дивіться в молитовники, щоб, дай боже, нічого не пропустити.

По виході з хедеру мене охопив радісний настрій, якого нічим іншим не міг виразити, як тільки ставши догори ногами, що викликало загальну похвалу товаришів.

— Ах ти, Ареле-Фейгеле, який ти молодець! Ти будеш усім нам „хавер“²!

Набігавшись досхочу, ми юрмою попрямували до синагоги. Служка зустрів нас там дуже неприємно з мітлою в руках: Геть, розбишаки! — Ми розбіглися. Я й Зелік попрямували в старий клойз³, що був недалеко. Молитва вже почалася, і поспішив розгорнути свій молитовник.

Раптом якесь шепотіння почулося навколо. Я підняв очі від молитовника і роззявив рота з подиву. До клойза зайшла людина, середня на зріст, з округлим черевцем, з блискучим капелюхом на голові, але таким високим, якого я ще не бачив у житті. Борода була старанно поголена, піджак короткий, а на довгому носі — золоте пенсне. Людина впевненою ходою попрямувала до східної стіни й сіла поруч рабина. Рабин з посмішкою сказав: „Шалом!“⁴ і подав їй руку. Прибулий піднявся, потиснув рабинові руку і знову сів з особливим почуттям своєї гідності.

— Що то за дивна людина? — спитав я старшого брата, який був тут же.

— Це купець, що приїхав на ярмарок. Він торгує золотом і діамантовими речами. Це — Янкель Золотий з Бердичева.

— Чому ж він одягнений не так, як усі євреї, а як християнин? Дивно — що він, божевільний?

Брат посміхнувся.

— Ні, він не божевільний, він апікойрес⁵.

— Апікойрес... Чому ж його пускають у священний клойз і чому сам рабин перший подав йому руку? Адже апікойрес це нечисть.

— Він багатий, він мільйонер, — коротко відповів брат і почав читати молитву.

Я замислився. Тонка тканина ще не сформованої душі моєї десь розірвалася. Отже, якщо хто багатий, він може бу

¹ Гемара — талмуд.

² Хавер — товариш.

³ Клойз — молитовний будинок.

⁴ Шалом — привіт.

⁵ Апікойрес — вретик.

койрес, і сам рабин з ним товаришуватиме. А коли апі-
прес бідний, ми його повинні бойкотувати, і навіть не
можна стояти на відстані „чотирьох ліктів“ від нього.

Усі ці думки заплутано промайнули в моїй голові й не
могли зосередитися на молитві.

* * *

Усю ніч чути було скрипіння селянських возів, що пря-
мували на великий майдан Торговиці, іржання коней і рев
коліс. Ці шуми заглушали шум річки, що безнастанно бо-
їться з безліччю каміння, яке перетинає їй дорогу, і кум-
їння жаб, які наповнюють повітря своєю монотонною музи-
кою. Ранок застав увесь Богуслав вкритим клубами пилу.
Вітер повільно й велично підносилося зза обрію усе вище
і вище і, ніби глузуючи, позирало зверху на рій двоногих
чотириногих тварин, що метушився вниз. Всі вулиці були
повнені вщерт; люди залляли їх з усіх кінців; хто прийшов
з сільщини, хто з верху, хто на колесах. Усі поспішали, всі мету-
шилися.

Я зустрівся з Зеліком у клойзі, де ми нашвидку помоли-
лися; пам'ятаючи наказ ребе, я нічого не обминув, за винят-
ком деяких дрібниць, щиро пообіцявши богові прочитати на
завтрашній день три рази... Я гадав, що милосердний бог зго-
диться на ці умови і зрозуміє мій стан. Як можна було
думати, схилившись над молитовником, пильнувати кожного
з нас, коли через відчинені вікна вже лунали звуки різних
трубочок, гармоній, півників і сопілок? Хіба ж таки серце —
камінь?

Ми з Зеліком читали молитви, змагаючись — хто кого ви-
передить; я, звичайно, у змаганні виграв — недаремно ж мене
параші звали „пташкою“. Заткнувши рота взятим з дому
шматком хліба, що його до молитви не можна було їсти, ми
побігли й почали пробиратися крізь натовп людей, спритно
проштовпуючи повз вози туди, звідки чулися звуки „божествен-
ної“ музики. Нарешті, ми там і продираємося до столиків,
на яких розкладені ці блискучі чарівні речі. Але, на жаль,
не можуть, не підпускають близько. Бачу щасливі усміхнені
обличчя інших хлопчиків, які, підстрибуючи, вже гудуть, сви-
стять і грають на набутих інструментах, і в мені все закипає.
— Ареле, Ареле! — раптом чую я голос Янкеле: — Ходімо
поглядіти, виберемо трубочку, мені тато дав десять грошей,
щоб вони!

— А ти даси нам пограти трохи?

— Аякже, ще питаєшся! Ходімо!

Зелік бере у Янкеля монету, підносить її вгору, показує
продавцеві. Похмуре обличчя торгівця відразу яснішає, він,
усміхаючись, кличе нас. Ми перепробували десяток трубочок,

сюрчків і спинилися на червоному півнику, що співає справжній півень. Радісні побігли до Янкеля додому, де жен з нас по черзі свистів скільки хотів, а потім уже втрибу вирушили на майдан.

Боже мій! Звідки стільки яток, вкритих і відкритих, вивалених різним крамом? Звідки стільки возів з цілим лісом піднятих вгору голобель, повних рум'яних яблук, груш і слив? Звідки стільки селянок із строкатими важкими головними уборами, з товстим намистом на шиї, з мережаними сорочками, видними спід спідниць? І вся ця маса шумить, галасує, людські голоси мішаються з іржанням коней, ревінням корів, меканням кіз і овець. Злякавшись цієї бурхливої маси, ми говорять незрозумілою нам мовою, ми втекли назад до міста.

Добігши до середини Мощеної вулиці, ми натрапили на пристосований спеціально для ярмарку магазин, красиво прибраний зовні, оздоблений золотими вивісками й величезними плакатами: „Яків Розенблум з Бердичева“ — віщує золотий вивіска над дверима російською мовою; „Благословенні, хто входять! Міцно, гарно й дешево“, — кричить плакат з блакитної тканини єврейською мовою. „Медаль на виставі в Петербурзі!“ — галасує плакат, написаний обома мовами.

— Я знаю хазяїна цього магазину, він апікойрес, його звуть Янкель Золотий і він мільйонщик, — кажу я товаришам і розповідаю про вчорашню сцену в старому клойзі. Як зійшовши йомий, я перший сміливо підходжу до величезного вікна, де мною підходять Зелік і Янкель, разом милуємося повислими на дроті золотими ланцюжками, діамантовими сережками, годинниками тощо.

— Коли зроблюся великим і стану женихом, мені неодмінно куплять такий годинник з ланцюгом, — сказав Зелік.

— А коли я стану женихом, я неодмінно куплю своїй нареченій оці красиві сережки, — зауважив я.

Янкеле випростався на весь зріст, узявся за верхню губу ніби за вуса, і сказав:

— А я буду хазяїном цього магазину й продам вам сережки.

— Е, ти, Янкеле, хитрий! — ми, сміючись, б'ємо його по спині.

В цей момент підходить до магазину реб Сімхе-маклє. Він одягнений по-суботньому, щоб надати своїй персоні більшої поважності. За ним ідуть шестеро — відразу можна визнати, що це жених з нареченою та їхні батьки. Вони також одягнені по-святковому — жених з Кошоватої, наречена з Рокитної. Бачу, сам Янкель Золотий устає, іде їм назустріч і садовить їх на віденські стільці. Взнавши, чого вони хочуть, він і його прикажчики починають підбирати спочатку сережки для нареченої і золотий ланцюжок з маленьким годинником.

потім женихові підбирають великий масивний золотий годинник з таким же великим ланцюгом.

Починається торг. Прикажчик увесь час влєсливо крутиться коло жінок: то він розтягає ланцюги, показуючи, як вони блищать на сонці, то кокетливо складає їх і набирає найдужого вигляду. Реб Сімхе метушиться, підбігає до одного, до другого, шепоче на вухо щось, коліна йому тремтять... Сам Янкель Золотий з гідністю, велично сидить у кріслі за конторкою, напустивши на себе олімпійський спокій, але його жадібні жовті очі обертаються в орбітах під пенсне і раджують його. Покупці встають... Кінчик носа Янкелеві Золотому помітно блідне.

— Пробачте,— говорить прикажчик,— перш ніж піти, спробуємо поміряти, а потім як хочете...

Наречена міряє, її мати сидить і сєє; міряє наречений — його мати сєє також. Очі Янкеля Золотого невідступно стежать за покупцями, особливо за жінками: він помітив момент...

— Знаєте,— каже Янкель,— ради почину і прекрасної нареченої та прекрасного жениха скидаю ще! — він простяг руку. Тільки жениха, на якого багатозначно подивилася жінка, бере за знак згоди простягнуту руку. Справу покінчено: містечкові євреї витягають з бічних кишень гаманці і розплачуються. Усі раді, усі задоволені...

І я зрадів — не за апікойреса Янкеля Золотого з Бердинова і не за гладких міщан з такими ж гладкими жінками і дітьми, а за бідного реб Сімхе-маклера з його голодною родиною: покупці дали йому за роботу по карбованцю, а Янкель — полтинник.

— Дивіться ж, реб Сімхе, старайтеся,— каже йому на прощання Янкель.

Ярмарок скінчився. Приїжджі торгівці розїхалися. Місто порожнє і поступово повертається до свого сонного стану. Ринком з розчинених вікон молитовних домів чути сумні, грубі звуки оленячих рогів, що нагадують євреям про наближення „страшних днів“ — нового року і судного дня, коли навіть риба в воді й та тремтить“.

Уранці й увечері величезні зграї вороння з галасом літають над містом, сідають на бані церкви, що стоїть недалеко від центру міста. В цьому зловісному крику чути грізну пересторогу: — Бережися, бідного, наближається чорна дощовита осінь, слідом за нею іде біла холодна зима, готуйся належно приймати гостей!

Кінець серпня. Дні ще ясні, лише зрідка зірветься звідкись холодний вітерець, поторсає старі солом'яні стріхи, розносячи напівгнилу соломку в усі боки, і зникне. Ночі стоять темні, холодні й тихі.

Лише здалеку чути галас Росі, що гнівно проривається

крізь каміння, та зрідка розлягається собаче гавкання. Росі, де більшість нееврейського населення. В самому місті тиша. Так, тихо.

Дивіться, он там дрібними кроками серед темних завулк серед темних будиночків пробирається якийсь привид. І служка старого клойзу реб Мойше, згорблений під тягар своїх років і злиднів, важко дихаючи і стиха кречучи, сувається з тьмяним ліхтарем в одній руці і з товстим шком у другій. Його вузькі груди вкриті занадто довгою сивою бородою, спід червоних повік дивляться ще ясні чорні очі. У їхньому виразі одночасно благання, досада і відчай. Він підходить то до одного, то до другого будиночка, стукає в лицею об віконниці, об двері, і чути його старечий хриплий приспів: — Уставайте, євреї, на молитву „сліхот“.

Батько й старші брати покvapливо встають, нашвидку вмиваються; мені теж хочеться зробити за їхнім прикладом, я починаюся, але сон перемагає мене, і я швидко знову падаю в ліжку і засинаю.

Вранці нам стає відомо, що літній навчальний сезон закінчився, і нас незабаром звільняють від занять на двадцять чимсь днів. Ми радіємо. Двадцять днів над нашою головою не висітиме канчук ребе, двадцять днів ми будемо вільні! Як щастя! Яка воля!

І справді, за три-чотири дні настає такий сподіваний останній момент. Ясна радість наповнює серця всіх учнів, і Зелік радіє найбільш. Нам сам ребе урочисто заявив, що ми з майбутнього сезону повинні перейти вчитися до гемару меламеда.

Прощай, реб Мані з канчуком, прощай і ти, бегельф Волф, що тримав нас за ноги, коли ребе шмагав нас канчуком. Ми з Зеліком, обійнявшись, прибігли додому.

— Тату! Купи мені гемару,— крикнув я, ледве переставивши поріг будиночка,— сам реб Мані сказав: Ареле і Зелік до гемаре-меламеда.

Батько сміється якимсь особливим сміхом. Сміються й обличчя, і весь він тремтить від сміху.

— Куплю, з останніх куплю, тільки ти, дивися, добре вчи, щоб я марно не витрачався.— Далі звертається до матері: Почастуй дітей на radoщах чимнебудь.

Мати дала нам по коржику з маком, і ми подалися до Зеліка. Швець Хаім Волф, Зеліків батько, жив в одному з провулків Корсунської вулиці в глинобитному будиночку вкритому землею. Ми застали його на низенькому, з глибокопівкруглим сидінням, триногові; довге волосся його було охоплене шкіряною стьошкою, в зубах стирчала щетина. Він старанно вставляв щетинки в дратву і енергійно шив халат чобота. Зробить дірку шилом, просуне в отвір тверду щетину міцно стягає обидва кінці дратвою.

— Нам гемари не треба, я її не знаю, мій батько не знав, ти, Зеліку, знати її не будеш. Твій батько — хасид, то й учи тобі на здоров'я гемаре, скільки влізе, хоч до самого рабинства, а ми люди прості,—сказав він, звертаючись до мене кривою глузливою посмішкою на забруднених товстих губах.— Ти, Зеліку, вмєш молитися, знаєш П'ятикнижжя, і годі, для нашого брата, ремісника, вистачить. Сідай, брате, на трикишечку допомагати батькові заробити на шматок хліба, байдики бити нічого,—рішуче сказав Хаїм Волф, вдаряючи молотком по вишитому шву.

— Тобі, Ареле, скільки років?—звернулася до мене Зелікова мати, жінка років тридцяти п'яти, дуже висока, з глибоко сидячими очима неясного кольору—її звали Хаве ді Ланге¹.

— Пішов уже восьмий,—відповів я.

— От бачиш, Зеліку, а тобі вже незабаром десять. Ходитимеш на годину в день до вчителя краснопису,—він тебе навчить трохи писати, а більш ні нам, ні тобі не треба.

Зелік насупився.

— А коли я гулятиму?—спитав він, підносячи кулак до очей.

— Вистачить тобі часу й на це,—сказав Хаїм Волф,—адже з роботою у нас як з лихоманкою: то жарко, то холодно, один раз густо, другий — пусто. Зрозумів?

Отже, моя надія вчитися разом із Зеліком у гемаре-меламеда розвіялася. Ідучи додому, я по дорозі повторював слова Зелікового батька:— Ми люди прості, нам гемара непотрібна, а ти син хасида, ти і вчи її.—Вперше взяв я, що між євреями є різниця не лише між багатіями й біднотою, між хасидами й міснагедами², але й між усіма ними і простолюдом — ремісниками.

* * *

Минуло два роки. Я підріс і зміцнів. Одночасно зміцніла й зросла надія моїх батьків на „щастя“ мати в майбутньому сина — значного рабина, бо мої успіхи у вивченні талмуду були для моїх років надзвичайні.

Разом з ясною надією міцніли і жорстокі злидні, що дуже прибили моїх батьків, особливо матір. Вона буквально світилася, під очима були великі сині кола, очі запали в глибину, а повіки від частих сліз майже завжди були червоні.

Протягом останніх двох років батько мій користувався послугами й добротою „недільника“ Шуліма Горбаня, в якого позичав п'ятдесят карбованців на рік з умовою виплачувати цю суму в процентами по одному карбованцю п'ятдесят копійок щотижня. В базарні дні батько відкривав на позичені

¹ Хаве ді Ланге — Хава довга (іронія).

² Міснагед — противник хасидизму.

гроші „міняльну контору“, тобто сидів на базарі за маленьким столиком, на якому стовпчиками були виставлені карбованці з мідних монет, і за кожен обмін паперового карбованця віддавав по одній копійці. По закінченні останнього року, незважаючи на акуратні платежі батька, Шулім рішуче відмовився відновити кредит; складений столик сумно стояв у кутку, і чорна хмара лягла на похмуре батькове обличчя.

Молоко від нашої корови продавали ввесь час до останньої краплі. Щоб прогодувати корову, я й брати збирали кашу топляне лушпиння, лушпиння від кавунів, гарбузів та інші покидьки навколо нашого будинку. Крім того, восени і взимку наша корова знала дорогу на базар. Підійде до селянського воза, вижде момент, коли хазяїн загавиться, смикне повертот соломи або сіна і, перш ніж селянин схопить батіг, вона вже поверне і стоїть біля другого воза. Не завжди, звичайно, ці грабіжницькі операції миналися щасливо. Не один раз зазнавала вона батога, ударів поліном чи чим іншим, що потрапляє під руки хазяїнові воза, але голод — не свій брат, це не спиняло, і вона продовжувала свої забіги.

Повернеться, бувало, вже після полудня, спиниться біля дверей у сні, пореве півголосом: — Відчиняй, мовляв, хазяйка, спина від ударів болить, втомилася я, пора відпочити! — Мати виходить, подивляться вони одна одній у вічі, розуміючи й співчуваючи одна одній. Мати наливає їй води з зібраного лушпинням, гладить її по спині, по боках, почеше під шиєю, примовляючи: — Моя бідна Манька, моя нещасна годівниця.

І яке ж було наше лихо, коли цієї нещасної осені корова виявилася яловою і майже перестала доїтись. Ми остаточно опинилися на мілині.

Треба було негайно вживати заходів, щоб зменшити родинні витрати. Мій старший брат, Срулик, дещо знав з талмуду. Батько побіг до реб Сімхе-маклера, і той допоміг йому влаштувати сина в найближчому селі меламедом.

Складніше було завдання з другим братом, Лейбом, якому було тринадцять із чимсь років. Його віддали спочатку хлопчиком у мануфактурну крамницю, але за тиждень його відслали додому. Засоромлений, з опущеною головою, з заплаканими очима з'явився він перед матір'ю.

— Що з тобою, Лейбеле, що трапилося, чи не задивився ти на щось чуже? — з жахом питає мати.

— Ні, ні, мамо, хоч би золото валялося, я не зачеплю. А вигнали тому, що проклята хазяйка, завжди сварлива й сердита, не полюбила мене. По ночах заколисую дитину, а вона не спить і плаче, — чим же я винний? У п'ятницю починаю чищу їй свічки на суботу й самовар, а вона: — Щоб тобі таке щастя було усе твоє життя, щоб твій батько й твої мати мали такий рік, як ти працюєш. — Зранку прийшов до крамниці, старанно прибрав її, витер порошок із прилавка й

ниць, а вона:— Подивись на нього, як він сопе, ніби гори перевернув!— і знову лається.

— Хай би краще побила мене до смерті, ніж слухати лайку й прокльони моїм батькам,— казав він далі, обливаючись сльозами.— Нарешті, став я коло дверей закликати покупців. Вачу, іде Хаве ді Ланге, починаю умовляти її:— Зайдіть, Хаве, у нас великий вибір і дешево,— а під цей час вискочив із сусідньої крамниці Янкель— прикажчик, взяв її під руку й затяг до себе в крамницю. Коли хазяйка це побачила, вона вся спалахнула.

— Геть звідси, щоб духу твого тут не було!— крикнула вона і прогнала мене.

І брат знову заплакав.

— Я сьогодні ж уночі повибиваю їй всі вікна,— скрикнув і стиснув кулаки.

— Що ти, Ареле, говориш: хіба єврейським дітям личить таке робити?

Прийшов батько. Коли йому розповіли про те, що сталося, він, проти сподівання, посміхнувся й сказав:— Є єврейське прислів'я: „Якщо не судилося залізти в грязюку, то грязюка тебе не схоче“. Пригадай слова твого батька,— продовжував він, звертаючись до матері:— усе те, що робиться, іде на добре, не сумуй. Спробуємо в іншому місці.

— Ех, Алтер, Алтер,— сказала мати,— даремно думаєш, що в іншому місці буде краще. Усі хазяїни й хазяйки завжди шикли висмоктувати з робітників останні краплі крові. Що ти, вчорашній? Для тебе це новина, чи що? Так встановлений звичай...

— Тату,— сказав Лейб,— я більше не хочу бути подібним до собаки і гавкати на всіх прохожих і не хочу, щоб собаки, як Ента Гоцедролохе, гавкали на мене й кусалися. Я хочу навчитися доброго ремесла, щоб міг чесно заробляти собі хліб і допомагати вам. От наш добрий знайомий Мойше-Токар потребує хлопчика, я часто заходжу до нього, і мені ця робота подобається. Віддайте мене йому на рік або на два. Його дружина теж наша добра знайома— вона мене не примусить робити домашню роботу і ходити з кошиком до нею на базар, як інші, і я за два роки навчуся цього ремесла.

— Як, ремісником будеш? У нас, у сім'ї, дяка богові, досі ні одного ремісника нема! Уся сім'я наша збездечеститься,— стрепенулася мати,— мені ж сором буде показатись на людях!

Батькове обличчя нахмурилося. Він піднявся, зробив кілька кроків по кімнаті, сів і знову встав. Видно було, що в душі його відбувається боротьба.

— Так,— сказав він глухим голосом,— хочеш допомогти мені? Добре, наміри добрі, але міркуєш, звичайно, по-дитячому. А чи сам Мойше-Токар багато міг би допомогти своїм

батькам, коли йому самому ледве на життя вистачає? Я сказав: спробую влаштувати тебе в іншій крамниці, але, якщо це мені не вдасться, тоді... тоді подивимося.

Кілька днів батько присвятив влаштуванню брата в одну з крамниць, але ніде не було вільного місця. А тут злидні надходять усе ближче своїм важким кроком, усе міцніше пають за горло своєю кістлявою рукою. Треба шукати рятунку...

Важкий був той день для моїх батьків, коли Лейб зранився під пахву клунок з речами і в супроводі батька попрямував до Мойше-Токаря. Мати впала лицем у подушку і довго-довго тремтіли її плечі. Потім вона якось раптово й рішуче встала, обмила лице і, підносячи очі до стелі, промовила голосно:— Хай буде твоя свята воля!

Коли батько з братом відчинили двері до токарної майстерні, Мойше покинув роботу, устав і привітно сказав:

— В добрий час, реб Алтер. Будьте спокійні, ваш син потрапить у добрі руки, мене всі прохають: візьміть мого сина, візьміть, віддам на два роки безплатно, але я волю, хай півтора роки, аби „хазайське дитя“, в якому я певний, що буде чесним і слухняним. Я знаю, що він син реб Алтера, і запам'ятовую вам, що від нашої роботи його апетит до молитов зменшиться, будьте цілком спокійні і щодо цього — не ремеслює людину, а людина ремесло,—закінчив він, добродушно посміхаючись.

Тут же коротенько він ще раз повторив свої умови; потиснули, скріплюючи їх, один одному руку; батько попрощався й пішов.

Минуло кілька днів. Коли матері не було дома, прийшов батько з торговцем м'ясом Борухом-Душогубом. Вони сиділи в сінях, де стояла наша корова, спокійно й сумно жуючи свою жуйку. Борух змріяв її спочатку своїм поглядом, потім почав обмацувати в різних місцях і почав щось рахувати потихеньку. Не встиг він призначити свою ціну за корову, як наскочила мати. Побачивши Боруха і здогадавшись, у чому річ, вона обурилась, очі заблищали, і зникла блідість її обличчя.

— Як, мою корову на заріз? І ти, Алтер, проти мене! Прощу вас, реб Борух, відразу ж ідіть звідси, а то я за себе не ручуся!

Вона схопила коцюбу, стала у войовничу позу і кинула її до Боруха.

— Геть зараз же, я краще сама з голоду вмеру, а свому корови на заріз не віддам!

Нічого не зробиш. Довелося поступитися, і Борух пішов. Батько, побачивши стан матері при самій думці про продаж корови на заріз, не спробував навіть умовити її, хоч і знав, коли продати її якомусь селянинові, ціна буде далеко менше.

Надвечір того ж дня батько зустрівся з Сімхе і розповів йому історію із спробою продати корову Борухові.

— Ви, реб Алтер, не турбуйтеся,—сказав реб Сімхе, співчутливо дивлячись на батька.— У мене є знайомий заможний селянин, який хоче купити корову. Завтра він мусить бути з мене в одній справі, і я прийду з ним до вас. Зранку надішліть до мене вашого хлопчика взнати, чи він приїхав,— додав реб Сімхе, вказуючи на мене.

Повернувшись додому, батько розповів про це матері.

— Я буду дуже вдячна реб Сімхе і охоче заплачу йому. Скажи, будь ласка,—продовжувала вона, звертаючись до батька:—хто він такий, цей реб Сімхе? Він завжди був маклером?

— Ні,—відповів батько,—він замолоду належав до єврейської „шовкової“ молоді. Його тесть був простий, але заможний чоловік, він призначив солідний посаг і після весілля утримував свою доньку Лею з чоловіком цілий рік на всьому готовому. Через рік Сімхе перейшов на самостійне життя. Але йому, бідоласі, не велося: він торгував мануфактурою, талантереєю, ще чимсь і скінчив тим, що лишився без копійки грошей. Відтоді він став маклером. Єдине, в чому йому пощастило,—Лея виявилася зразковою дружиною і майже щороку родила йому дитину жіночої статі,—закінчив, посміхаючись, батько.

Другого ранку я вирушив до реб Сімхе. Прийшов і питаю:—Реб Сімхе дома?

— Посидь, хлопчику,—відповіла старша дочка, Бейла, дівчина років сімнадцяти,—він скоро повернеться.

Я сів. Почав приглядатися, прислухатися, спостерігати. Квартира реб Сімхе загалом нічим не відрізнялася від багатьох інших бідних єврейських квартир, хібащо, крім звичайних двох лав обабіч довгого стола, було ще одне старе м'яке обідране крісло. З нього виглядало якесь шмаття. Це, треба гадати, почесне місце голови сім'ї, реб Сімхе, куди ніхто не може сісти. З ліжок, що стояли біля стін, з кухні—звідусюди виглядала нічим не прикрита нужда.

За столом сиділа Бейла, вдягнена в старе ситцеве плаття. На зріст вона була, як і батько, висока, струнка, з глибокими чорними круглими очима; вона заплітає і перев'язує стьожкою свою довгу чорну косу, що обрамляє її блідоматове обличчя. Напроти—сільський хлопець років двадцяти трьох у високій баранячій шапці, спід якої на вузький лоб спадає велика чуприна. Як я згодом узнав, це був Максим, син Троїма Чупруна, що приїхав разом з батьком до міста. Він скінчив у Каневі перший клас повітової школи і вважався у Шуповці найосвіченішою людиною.

— У нас не так, як у вас,—каже Максим, очевидячки, продовжуючи перервану моїм приходом розмову.— У вас завжди

плачуть, навіть коли співають, а у нас, як утнемо пісні та почнемо танцювати, земля під ногами двигтить. Особливо в селі буває, коли збираємося з дівчатами на досвітки — то вже веселощі без кінця.

— І в нас теж бувають веселі свята, — відповіла Бейла. Ось недавно закінчилося таке свято, коли в самій синагозі співали, танцювали і дівчата були разом із чоловіками.

— У вас це може раз або два на рік, а у нас це майже завжди. Попросіть дозволу у ваших батьків і приїздіть нас на один вечір. Ви побачите, як у нас добре.

— Боронь боже. Що ви говорите? Що значить, що прохала дозволу у батьків на таку справу? Та й у мене немає охоти не тільки брати участь у таких гулянках, а й дивитись на них. Подумаєш! Великий інтерес дивитись, як сільські дівчата танцюють із парубками — пхе! — з якою особливою бридливістю сказала Бейла, кокетливо перекидаючи заплетену косу за спину.

Максим піднявся, випрямився, поправив червоний пояс, яким був підперезаний і, зачесавши розкуйовджену чуприну, сказав:

— По-вашому й свинина пхе, а по-нашому це найсмачніша страва; по-вашому гуляти з дівчатами й танцювати з ними противно, а по-нашому це дуже приємно, — закінчив Максим, нахилившись до неї і зазираючи їй у вічі.

Мармурове обличчя Бейли трохи порожевіло, і вона потупила очі.

— Знаєте, Бейло, я сам попрохаю ваших батьків дозволити вам приїхати до нас хоча б на один вечір. Я вас сам приведу назад тієї ж ночі, — сказав Максим, по-молодецькому підперши рукою.

— Що ви? Що ви? Не хочу, чуєте, не хочу! — рішуче вимовила Бейла, блиснувши чорними очима на Максима. Максим почервонів, рясний піт виступив йому на лобі, і він знов сів на місце.

— Навіщо, власне, тобі потрібен батько? — звернувшись до Бейли, до мене єврейською мовою.

— Ваш батько сказав учора, що сьогодні повинен приїхати селянин, який хоче купити корову...

— Ага, знаю, знаю! Батько вже говорив з ним. Вони пішли до млина здати пшеницю. Як тільки закінчать справу, вони прийдуть до вас. Можеш іти додому.

Я пішов.

Опівдні реб Сімхе-маклер прийшов з Чупруном. Після пильного огляду корови почали бити по руках; з кожного ударом батько скидав по карбованцю, а селянин набавляв. Так дійшли до сорока карбованців, і батько згодився. Тоді дійшла черга до реб Сімхе. Після довгих умовлянь обидві сторони зійшлися на ціні тридцять вісім карбованців. Востаннє

дарили по руках, і селянин зняв шапку і виїняв звідти сорок парбованців, з яких тридцять вісім одержав батько, а два — Реб Сімхе. „На сир і масло!“ — побажав Сімхе новому власникові корови. Селянин узяв корову на налігач і повів, а Сімхе, сміючись сяючи, підтюпцем побіг додому.

Мати довго дивилася вслід своїй любимій корові, і сльози щиро котилися по її обличчю.

* * *

Дні пасхи закінчилися, і в місті почалося незвичайне поведіння. Ще надвечір останнього дня свят на базарному майдані зібрався величезний натовп. Чималий десяток „балабол“ (візників) з батогами в руках вигукував у темряві: — Кому на ярмарок до Боярки? Кому в Степанці? На ярмарок! На ярмарок у Медвин! В Кошовату! — шум, галас, метушня. Найбільше галасував балагола Мося, плечистий єврей з рудою бородою. Він одягнений у ватник, зверху сірий дорожний плащ з великою відлогою, увесь у плямах від смоли та різних жирів. Він часто показує свої великі білі зуби й хрипло кричить: — В Кошовату! В Кошовату! Коні — орли! Орли!

Натовп складається з людей обох статей, всякого віку, все рухається: люди штовхають один одного в боки, в животи, переходячи від одного балаголи до другого, торгуються, домовляються і лаються. Серед натовпу Брайнде-Козак, жінка років тридцяти п'яти з засмаленим енергійним обличчям і швидкими рухами. Вона торгує мануфактурою не в самому місті, а постійно, як і багато інших, переїздить з ярмарку на ярмарок. Її не даремно звуть козаком: ні морози, ні хуртовина взимку, ні блискавка, ні грім улітку їй не спиняють. — Приїхала Брайнде-Козак на ярмарок сама, а приїхала з маленьким козачком: там, на ярмарку, і породила, — говорили в Богуславі.

— Реб Мося, — говорить чоловічим голосом Брайнде, — дайте моє місце в будці, дайте злотий на завдаток.

— Брайнде, — говорить Мося, — звідки ж мені взяти завдаток? Чи в свято я монети накував, чи що? Присягаюся бородою своєю й пейсами, що приїду за тобою в першу чергу сидеш на найкраще місце в будці.

— Ні, реб Мося, облиште вашу бороду з пейсами комусь іншому, а мені дайте завдаток, а то піду до „чесного“ Шоеля. Там я знаю: слово — так слово.

Засунув Мося пужално за потилицю, пригнувся, чеше ним шию аж до самого пояса і каже:

— Мое слово не менш чесне, ніж твій аршин. Та ти сьогодні вперта. Гаразд, даю тобі завдаток.

І, лишивши пужално стирчати за спиною, він витягає з кишені злотий і подає Брайнде. Вона спокійно йде додому.

Тільки „чесний“ Шоель стоїть спокійно і мовчки. Це маленький сухенький єврей з чорною рідкою борідкою, з задумливими очима. Він одягнений у чорну капоту, йому, очевидно, шкода остаточно розстатися з святом, і він ще чіпляється за святковий одяг.

„Чесного“ Шоеля всі знають; усякі листи, пакунки й навіть гроші йому довіряють спокійно, і від нього ніхто не вимагає завдатку; навпаки, він вимагає завдаток від пасажирів, число яких у нього завжди обмежене. Зате він бере до рожче від інших на гривеник або навіть на цілий злотий.

За годину майдан спорожнів, і все стихло.

О десятій - одинадцятій годині вечора де - не - де чути важкий тупіт коней, що сумно побрязкують дзвоником. Це візники виїжджають збирати по місту своїх пасажирів.

Брайнделе - Козак уже сидить у будці, і Мося везе її по всьому місту; з кожною зупинкою будка приймає нового пасажирів, замість двох - трьох у будці їх уже четверо, а напроти трое, серед яких і Берл Кривий.

— Ой, моя рука! Звільніть мені руку, — кричить один у будці.

— Обережніше, мозоля! Ой! Ой! Ой! — кричить пасажир напроти.

— Ще поміняєшся ногами, — жартує Брайнделе, — і що я робитиму, якщо випадково поміняюся з вами, реб Берл на вашу криву, тоді все життя ходи кульгавою.

— Брайнделе, ти вже починаєш? Кінець! Кінець! Більше пасажирів не беру, — говорить Мося.

Збрехав. Доїхавши до самого кінця міста, Мося спинився, і на підводі злазить з величезним кошиком ще один пасажир, що стояв на шляху і дождався проїзду Мосі.

Брайнделе здригнулася, вона рвонулася з будки і оскаженіло скинула картуз з голови останнього пасажирів; не встиг він зійти за картузом, як услід йому летить кошик.

— Стійте, реб Мося, спиніться! — кричить бідний пасажир.

Мося спинився, зліз із козел, поклав батіг і пішов допомагати пасажирові сідати знову.

— Ви, гультяї, смієте вказувати мені, скільки пасажирів брати, як мені використати моє добро? Холера на вас!

Як тільки Мося опинився на землі, Брайнделе вже виролася на козлах, вхопила віжки, вдарила батоном по „орлах“, у які повилазили ребра.

— Вйо! Вйо! — вигукнула вона, і коні перелякано понесли галопом.

— Стій! Стій! Як ви смієте?

Де там „стій“? Усі пасажирів сміються, а Брайнделе з усією силою б'є батоном коней, і вони мчать... Проїхавши біля півверстви, Брайнделе обертається і бачить: лише сірий плащ Мосі посувається здаля, а пасажирів і сліду вже немає. Вона сповільнює ходу, нарешті, спиняє підводу й сідає на місце.

пучи й кречучи, увесь облитий потом, Мося злазить на даха.

— Уперше в житті бачу таку „хцюфу“¹! Це мені буде жука: надалі з Брайнделе - Козак не мати справи!

— Вйо! Вйо!

І поїхали своєю дорогою.

Наступними днями почали помітно метушитися різні ма-
тери й маклерки по вулицях і завулках міста. До початку
місяця „іор“ лишилося всього кілька днів, і до цього строку
наймачі кімнат повинні забезпечити себе житлом, звичайно
на півроку або на рік. Усі робітниця, меламенти, вчителі, що
їдуть на кондицію на село, і підмайстри, які працюють по
своїх майстернях, повинні до першого числа цього місяця
забезпечити себе роботою на такий же строк. Після першого
числа буде зайнято, всі будуть на своїх місцях. Отже, макле-
ркам роботи вистачає — зітхнути ніколи.

Багатії і загалом більш-менш заможні люди кімнат не
наймають. Це була справа бідноти, дрібних торгівців, реміс-
ників та їм подібних, що мали свої „власні будинки“. Недарма
в Богуславі було прислів'я: „Краще бути багатим сусідом,
ніж бідним домовласником“. Сам хазяїн тулився влітку в сі-
нях, під повіткою, взимку в кухні, рідше в середній кімнаті,
бічні кімнати — „алькер“ — наймали.

— Реб Волф, я до вас привела квартирантів, ну, таких,
як дай бог усім хазяям не гірше їх, — говорить маклерка
Біна. — Їх усього двоє з трьома маленькими дітьми; він цілий
день працює ткачем у Хаїма Шніцера, вона швачка, тихо
працює у себе в кімнаті. Люди вони тихі, як голуби. Щоб
так жила на світі, а гроші вперед на три місяці — відразу
в карбованці. Що може бути кращого?

Волф повільно знімає окуляри з одним скельцем і однією
лобелюшкою, говорить:

— Що ж ви їх лишили на вулиці, покличте їх, хай за-
йдуть, поговоримо.

Біна вийшла.

— Двойре! — гукає він на жінку, зайняту на кухні. — Біна
привела нам квартирантів, побалакай з ними, це скорше твоя
права, ніж моя.

— Так, — говорить Двойре, — ти все звалюєш на мою го-
лову. Коли приходять наймати, то все такі добренькі, „хоч
приложи їх до болячки“, а потім від них життя немає. Скрізь
насміють, набруднять, і ти за ними прибирай, а скажеш сло-
во — так вони тут тобі десять. Що ж робити? Якщо вперед
на три місяці дають, треба здавати.

Волф — барабанщик в одній з найкращих музикальних
компаній в Богуславі. Його будиночок, низенький, вкритий

¹ Хцюфа — нахаба.

землею, поряд з іншими такими ж, стоїть, зігнувшись під тгарем земляного даху на Мертвій вулиці. Навколо досити простору — ні паркана, ні деревця, ні зеленої травички. З п'яти год — є в сінях погріб, про інше в Богуславі рідко знали. (Ті, хто жили біля яру, ходили туди, коли було треба. Нічого. Дощ піде, струмки потечуть, змиють, і буде чисто... Хто жив біля річки, ходили до річки між камінням; нічого, буде п'ять відь — очиститься... А ті, хто живуть у таких хатках, як у бранця Волфа, — а їх більшість, — будь ласка, ззаду будинку свого або найближчого сусіда; нічого, твій сусід відплатить тобі тим же)...

За кілька хвилин Біна повернулася з приведеними квартирантами — Юдо-Лейбом і його жінкою Леею. Юдо-Лейб свята співав у кантора баритоном і басом, а цілий рік працював ткачем. За дні пасхи діставав від кантора три карбованці, які й беріг, щоб заплатити за кімнату.

Недовго довелося Біні умовляти обидві сторони. Юдо-Лейб досі жив мало не в хліві, і для нього та його дружини кімната здалася графським житлом, а Волфові дозарізу потрібні три карбованці, щоб полагодити дах, інакше весь будинок завалиться. Отже, справа була закінчена.

— Ареле, — радісно говорить Юдо-Лейб, зустрівши мене на вулиці. — Я тількищо найняв гарний „алькер“, — приходь до мене в гості на новосілля, будуть коржики з маком! Не одмінно приходь!

Останні дні квітня були вирішальними днями для хатних робітниць — кухарок і покоївок.

Маклерки Біна, Гінда й інші з ранку до вечора бігали по домах різних „мадам“, метушилися, умовляли, одну робітницю вихваляли, іншу ганяли... Вибирали, звичайно, хазяйки, а робітниця була раді будьякому місцю. Здебільшого це були вдови й сироти, або ж дочки з найбідніших єврейських родин, що їм злидні виганяли з дому, що ради шматка хліба ладні були йти куди хочете і на будьяку роботу. Їх злиднями і беззахисністю користувалися багато з богуславських господарів, а частенько і їх синки.

З робітниць, пригадую, відзначалася своєю нещасною долею Рохл Литвачка. Рохл приїхала з Пінська до Богуслава разом із батьком у жебрацькій будці. Це було за тих часів, коли багато євреїв з Литви, рятуючись від голоду, цілими натовпами, в будках, по-циганськи прямували на Україну. Свою матір Рохл втратила по дорозі і, бувши ще сама дитиною, стала „господаркою“ в родині з шести душ.

Коли їй було десять років, вона вже сама пекла хліб, варила обід, і за найменшу хибу в господарських справах, а кожну невдало виготовлену страву батько її немилосердно каткував. Коли їй минуло дванадцять років, вона вирвалася з пекла батьківського дому і з тих часів служила на чужині.

она була надиво здібна і, прислухаючись, як її батько вчив своїх учнів, навчилася читати й писати по-єврейськи. Ніякої роботи вона не боялася, і господарки майже завжди були їй задоволені. Але вона мала одну хибу, що завдавала їй раз багато прикростей і, кінець-кінцем, згубила її: вона була гарна... Недаремно в Богуславі часто повторювали приказ: „Найвірніший сторож жінки взагалі і служниці особисто — це негарне обличчя“...

Рохл працювала у жінки головного кравця в Богуславі — Янкл Машиніста. Назву машиніст він дістав тому, що це тоді був єдиний кравець у місті, що мав машину. Багато ходили дивитися на неї, як на диво. Його дружина Сурка удавала себе „гранддам“ і намагалася показати свою благородність. Це виявлялося в тому, що Сурка не дозволяла робітникам, навіть під час суботніх трапез, сидіти за спільним родинним столом, як це було прийнято у багатьох богуславських хазяйок. Вона завжди ставила до своїх робітниць такі вимоги, що які навіть найвередливіші хазяйки з родин богуславських патріїв не мали уявлення. В усякій роботі Рохл вона щось находила не до смаку, і цього було досить, щоб знущатися над нею.

— Хіба так роблять рибу? Хіба стільки цибулі кладуть? Це тільки погані литвачки, беркутки¹ так роблять! І як це таку річ тримали в порядних домах, як Мотл Брайнес та інші? Рохл уся пересмикувалась, але мовчала — адже хазяйці відповідати не можна, прожене, куди тоді йти?

Найбільше її принижували й ображали залищання її дванадцятирічного сина Мейлеха. Вона поскаржилася спочатку на свого матері, сподіваючись, що та захистить її, але Сурка тільки хихнула.

— Подумаєш, яка ображена литовська цнотливість, ще скаржити на сина мого! Ніхто тебе не тримає, можеш йти, куди хочеш, паскудна литвачко!

Не маючи ні матері, ні родичів, з якими можна було б поділитися своїм лихом, а з батьком загалом ні про що не можна було говорити, тим паче про такі речі, вона звирілася на клерці Біні.

— Тітко Біно, — з сльозами на очах казала Рохл, — ви мене відштовпували на місце до дружини Янкл Машиніста, але її син, користуючись моєю безпорадністю, кінець-кінцем згубить мене. Благаю вас, порятуйте мене, знайдіть мені інше місце. Я згодна за самі харчі.

— Служниць п'ять-шість лишилося без місця ще з минулого року, — сказала маклерка, — і вони тепер старцюють. І навіть до „гекдіш“² не пускають ночувати. Де ж мені взяти

¹ Беркут — неохайний.

² Гекдіш — притулок для бідних.

для тебе місця? Та у нас в Богуславі загалом небагато мають служниць. Потерпи вже до кінця строку, потім покомендую тебе на найкраще місце. Проте, спробуй у інших маклерок, може котра з них знайде тобі вільне місце — тут не одна.

— Дивіться ж, тітко Біна, нікому не кажіть про те, що я розповіла вам.

— Боронь боже! Я не з тих.

Бідна Рохл! Біна зрадила її секрет того ж дня своїм щирим подрузі, а остання — своїй найщирішій приятельці...

Спочатку про Рохл лише шепотіли, показуючи на неї пальцями, потім почали обминати її, і навіть ті, кого вона мала за своїх приятельок, відсахнулись від неї.

Якось, повернувшись з річки з важкою купою мокрої лизни, Рохл побачила, що всі її речі, зв'язані у клунок, лежать у кутку біля печі. Серце її забилося, обличчя перекривилося: вона відразу ж зрозуміла, що це означає. Не встигла Рохл стямитися, як до кухні увійшли її господарі. — Рохл, сказала Сурка, тримаючи в одній руці три карбованці, а другою підпершись, — тобі слід за місяць півтора карбованих, але одержуй три; бог з тобою, хай наше перейде. Більше тримати тебе ми не можемо. Ось твої речі, збирайся і негайно йди геть!

Рохл остовпіла, вона хотіла щось сказати, але думки ніби застигли, а язик присох до піднебіння.

— Що ж ти стоїш? — крикнув на неї Янкл. — Ти жди поки тебе викинуть! Забирай речі і геть, — додав він, подаючи їй клунок, і потяг її за руку.

Минуло місяців два-три.

Якось Богуслав тільки почав прокидатись. Здался, з кімнати Торговиці, чути хриплий звук сопілки. З усіх боків чути сум'якання кіз з рідким акомпаніментом коров'ячого реву. Жалко розставатися з своїми дітьми на цілий день. Хазяї виганяють кіз, і ті, мотаючи хвостами, повільно, ліниво плавають до отари.

Проходячи повз будинок Янкла Машиніста, хазяйки почули писк дитини. Вони підійшли до дверей будинку й побачили на порозі кошик, в якому лежала дитина, загорнута в ганчір'я, а в неї на грудях складений папірець. Спочатку вони постояли в нерішучості, а потім осмілилися, розгорнули папірець і прочитали:

„Це син Мейлеха. Він мене збезчестив, а батьки його, Янкл і Сурка, без жалю прогнали. Зганьблена, всіма зневажена. Ніхто мене не пускає на поріг. Жити нема чим та й не варта. Мене вже немає. Шлю свій останній проклін підлому людському світові! Рохл“.

Години три товпилися біля будинку Янкла Машиніста. Люди ходили, дивилися на маля, спиналися замислені.

— Прийми, Янкл, дитину! Чого ти там замкнувся! — почувся жіночий голос із натовпу.

Янкл відчинив вікно, виглянув і сказав:

— Це вона, підла, з помсти за те, що звільнили серед року, зробила нам цю штуку, а дитину, чорт її знає, з ким прижила — хіба мало полюбовників у неї було? Мій син тут нісім не винен, — закінчив він і зачинив вікно.

Під цей час ішли повз будинок муляр Сидоренко з дружиною, що жили за Россю. Йому було років сорок на вигляд, — тридцять. Дітей не мали. Узнавши, в чім річ, вони підійшли подивитися на дитину і, як інші, одійшли вбік. Кілька хвилин постояли, про щось шепочучись, потім підійшли, дружина взяла дитину, загорнула її в хустку, а Сидоренко сказав:

— Покиньте галасувати й сперечатися! Дитина не загине!

Вони пішли з дитиною, і натовп, здивовано подивившись услід, повільно почав розходитись.

За два дні єврейське кладовище збагатилося ще на одну нову могилу. Вона самотньо тулилася біля самої огорожі, далі від померлих „благородною смертю“.

Це могила Рохл Литвачки...

У той час, коли на порозі будинку Янкл Машиніста лежала дитина і люди, зібравшись, міркували про її долю, труп Рохл, курливо коливаючись на поверхні Росі, приплив до поромної пристані.

* * *

Діждавшись призначеного Юдо-Лейбом часу, я вдягнув свою суботньому свою капстку й пішов до нього в гості.

Юдо-Лейб був єдиний, хто поводився зі мною не як хлопцем, а як з рівним собі. Це тішило моє самолюбство. Мені обридло слухати від моїх старших клойзних товаришів такі ласкаві речі, як от: — Ареле, любий, біс твоєму батькові, любіжи, будь ласка, по гречаники до Гені, за послугу дам великий шматок, побачиш! — або — Ареле, голубе, провалися різь землю, заспівай щонебудь, дам півпряника, як я єврей. Нічого подібного від Юдо-Лейба я не чув. Щоправда, першу мене дратувала його литовська вимова: „вос“ замість „вус“¹, „дос“ замість „дус“², потім звук.

Прийшовши туди, я вже застав трьох гостей, як потім виявилось — його товаришів по роботі, що сиділи на ослонах про щось розмовляли. Спочатку я не розібрав, про що йшла мова, а потім, вслухавшись уважніше, зрозумів.

— Ні, Юдо-Лейб, — сказав Зорох, один з гостей, — про що тут говорити? Добром, проханнями та умовлянням ми ще, можливо, доб'ємося у Хаїма якоїсь прибавки плати, а загро-

¹ Вос — що.

² Дос — це.

зами, що ми кинемо роботу й підемо в інше місце, нічого не зробимо. Він просто глузуватиме з нас, візьме інших ткачів, яких у місті чимало, а потім іди до Бенці Глухого проситися. Ми можемо все втратити.

— Ти, Зорох, помиляєшся,— сказав Юдо-Лейб,— не забувай, що за кілька днів Хаім пустить в хід свою новозбудовану фабрику і йому треба буде втричі більше ткачів, ніж досі. Бенці Глухий теж уже кінчає будувати фабрику і шукає майстрів. З цього ми й повинні скористатися. Не прохати Хаіма— проханням цього товстошкірого не проб'єш, а треба його взяти за горло. Змовимося з двома-трьома кращими майстрами, підемо до Хаіма і скажемо: додаси по карбованці на тиждень, працюватимем у тебе, ні,— підемо до Бенці.

— А що станеться, якщо Хаім скаже: ідіть до Бенці, а Бенці скаже: ви мені непотрібні, ідіть до Хаіма?— спитав Зорох.

— Стривайте, братці, ще день-другий наша справа може потерпіти. Чого нам ворожити? Завтра вранці, перед виходом на роботу, я зайду до Глухого— живу я, до речі, у нього у дворі— побалакаю з ним і визнаю, чи згодиться він взяти нас на роботу по чотири карбованці на тиждень, і залежати від його відповіді й будемо діяти,— сказав Гершл.— Ризикувати, звичайно, ми не можемо: всі ми люди сімейні, запасаємо у нас ніяких, і без роботи сидіти ні одного дня ми не можемо... Ех, якби сталося хоч раз, щоб хазяїн сказав кому небудь із своїх робітників:— Ти чесний і сумлінний робітник, родина в тебе збільшилася, діставатимеш на карбованець більше платні. Завжди виривай у нього, як із собачих зубів. А скажеш йому слово не до смаку, він тобі зразу і ткне:— Я тобі своїм хлібом, сіллю вже кілька років годую, а ти замість подяки, он як!

— Добрий вечір!— увійшов Сендер Ткач-Ткачів, задихавшись і весь спітнівши. Його звали так через те, що він був найстаріший ткач у місті і більшість ткачів вважали його учнями.

— А-а-а! Реб Сендер, реб Сендер! Заходьте! А ми вже думали,— капут! Уже реб Сендер зневажає нашого брата пішов, як соняшник вгору, в небо,— весело сказав Юдо-Лейб віддаючи йому свій ослі.

Реб Сендер здригнувся своєю ріденькою борідкою і випнутому вперед підборідді, криво посміхнувся і сказав:

— Не в небо, як соняшник, пішов, а в землю, як старий хрін... Лишився без хліба.

І він похилив голову.

— Як? Що ви говорите?— кинулися до нього з тривожними запитаннями.

— Те, що чуєте.

— У чому ж річ, у чому?

— Позавчора Бенці пустив у хід свою нову закордонну машину. Він обрахував, що вона дасть йому можливість скоротити вісім робітників. Увечері, по закінченні роботи, на дверях монтори вивісили список звільнених. Усі кинулися туди. Я собі спокійно стою, мию руки і думаю:— Мені дивитися у список нема чого. Кого-кого, але мене він не посміє скоротити. Адже відтоді, як я йому встановив перший ткацький верстат, минуло двадцять два роки, і я увесь цей час без перерви чесно працював на нього. Як же я можу допустити, що він мене скоротить? І що ж ви думаєте? Виявилося, що з цього нещасному спискові я на першому місці.

— Ви? Ви? Реб Сендер Ткач - Ткачів?

— Так, так, я, реб Сендер Ткач - Ткачів, — повторив Сендер. — Він мене, очевидячки, саме поставив першим, щоб інші не мали до нього претензій, щоб менше ображалися. Як прочитав я своє ім'я у спискові, серце моє так стислося, кров так закипіла від образи і від чорної невдячності, що в ту мить готовий був на всякий злочин.

Усі повставали збуджені й оточили його.

— Ну, ну, а далі, що ви потім зробили?

— Знаєте, у мене правило, коли розсерджуся, то, перш ніж відповісти, я лічу до десяти, а коли дуже розсерджуся — до двадцяти. Ну, я і лічив до двадцяти... Жінка у мене хвора, дві дорослих дочки, хоч сьогодні до вінця, від шуму ткацьких верстатів я на одне ухо зовсім оглух, на друге ледве чую... Куди мені з Бенці змагатися? Треба з ним побалакати і якось поладити. Метнувся в контору — там уже нікого немає. Я вирішив відразу ж іти до нього додому. Приходжу, бачу, Бенці стоїть із молитовником у руках, готуючись до вечірньої молитви.

— Що скажете, реб Сендер?

— Що скажу? Кинь, кажу, священний молитовник із твоїх рук, вони нечисті, вони забруднені кров'ю! Як тобі не сором, як не гріх? Я працював тобі двадцять два роки, я тобі перший верстат встановив у твоїй майстерні, а ти мене першим у спискові на звільнення намітив? Подумай, чи маєш бога в серці?

Бенці випростався на весь зріст і каже:— Поперше, ви не мені працювали, а в мене працювали для себе; подруге, треба признатися, ви як робітник уже непридатні. Подумайте самі, це ті роки, не ті сили. Що ж я, по-вашому, мушу робити? Взяти на свою шию чужу родину годувати? У мене своя є.

Тут мені довелося вдруге лічити до двадцяти — його слова повернули мені душу.

— Досі, — сказав я, намагаючись бути спокійним, — ти моєї родини покищо не годував, ще не було випадку, щоб хтось із молодих ткачів зробив краще або більше, ніж Сендер. Та й взагалі я тобі раджу не знімати питання, хто кого годує;

я зовсім не зайшов до тебе з наміром сваритися. Скажи мені просто, твоє рішення звільнити мене остаточне і безповоротне?

І я вп'явся у нього очима.

Він почав моргати очима, як злодій, спійманий на гарячому, пом'яв молитовник в руках і каже:

— Так, остаточне! Ви знаєте, я не люблю бавитися слухами: коли я звелів записати когось у список звільнених, то хай хоч каміння з неба падає, ніхто цього не змінить.

Він обернувся лицем на схід і почав шепотіти молитву. Я відчув, що у мене в очах темніє.

— Чого ж ви стоїте? — говорить мені його жінка. — Адже чоловік уже вам усе сказав, прощайте, реб Сендер.

Не знаю, звідки у мене вистачило сили, щоб стриматися й не кинути їм у голову тарілки, склянки і все, що в той час стояло на столі.

Вийшов я від Бенці і повернув додому, але ноги не несуть, не можу прийти додому і засмутити свою родину такою раптовою й сумною звісткою... Я знаю, це дурниця, не прощаю я від родини цього. Та покищо я зробити цього не можу. А поділитися з кимсь треба, щоб хоч почасти загасити той вогонь, що буяє в моєму серці. Тут я згадав, що Юдо Лейб кликав мене в гості. От я й прийшов.

— От що значить хазяїни! От мерзотники, падлюки! Гершелеві уже тобі нема чого ходити до Бенці. Хай вони всі — і Бенці, і Хаїм, і Юзефов — на одному вогні згорять! — сказав Зорох.

Тим часом Лея, дружина Юдо-Лейба, поставила на стіл жерстяний кип'ячий самовар і полив'яну миску, наповнену коржиками, густо обсипаними зверху маком.

— Пригощайтеся, дорогі гості, — сказала вона. — Ти, Арел, не соромся, будь як дома, пий чай, закуси коржиками, вони такі смачні, розсипчасті, кращих і твоя ненька не спече.

Вона поставила переді мною склянку чаю й миску з коржиками.

Лея була вдягнена в чисте строкате ситцеве плаття, на голові у неї біла косинка з довгими кінцями, а спід косинки виглядав білосніжний накрохмалений чепець, прикрашений спереду рюшем і синьою стьожечкою. Вона весь час була збуджена, її гарне біле обличчя то рожевіло, то блідло, а очі палали вогнем.

Я був глибоко стурбований. Склянку з чаєм я обережно відсунув від себе трохи далі, щоб не розлити на чисту скатертину. Я відламував маленькі шматочки коржика, клав у рота і намагався жувати тихо, не так, як Зорох, у якого коржик хрумтіли під зубами на всю кімнату.

Кожен з гостей висловлював хазяям свої побажання, одні з снів дурником, не знаючи, що сказати. Нарешті, знайшовся

— Хай усі побажання присутніх збудуться і щоб Хаїм Кучкіс додав плати не один, а два карбованці на тиждень,

казав я, перевернувши свою порожню склянку на блюдце
знак того, що з чаєм я покінчив.

— Спасибі, Ареле, спасибі! Проспіваймо дуєтом найвеселіші пісні, а то, бачиш, як усі сидять похнюпившись,— сказав Юдо - Лейб, сплеснувши руками.— Іди, сядь біля мене!

Як тільки ми почали співати, відразу відчули, що наша пісня посилює пригнічений настрій. Лея увесь час дивилася на старого Сендера і крадькома витирала сльозу. Зорох сидів увесь час кусав нижню губу, а реб Сендер втупився журливо в одну точку і перебирав свою ріденьку борідку.

Коли ми закінчили останню пісню, Сендер раптом стрепенувся, підсів до Юдо - Лейба і сказав:

— Заспіваймо, братця, нашої рідної ткацької пісні. Легше в душі стане.

Усі сіли в коло і заспівали:

Біжи, мій човник, біжи
І назад повертайся!
Лети, мій день, лети
І за горою ховайся!
Наше ткацьке життя
Важке без кінця
І летить, летить
Швидше гінця.
Хазяїн нашу кров
Ссе і п'є,
Мотузку на шию плете, в'є.
Доки ж ти, ткачу, будеш мовчати?
Пора, пора, йому відповідати.
Та так міцно, так шпарко,
Щоб аж небу було жарко ...

Ця пісня наповнила маленьку привітну кімнатку Юдо - Лейба понеслася через відчинене вікно по Мертвій вулиці в нічну тишу.

Переклав Микола Оглоблін

Павло М'якушка

БАЙКАЛ

Байкальські хвилі опівночі
Ревуть - бушують навкруги,
Холодні бризки ріжуть очі,
Вкриває піна береги.

Тайга, тайга, і ти сувора,
Але грізніший дід - Байкал.
Дмухне, насупить грізні брови,
І гроне шум, і вдарить шквал.

Плеснув студеною водою,
Дістав високих скель - шпилів,
Що ген маячать сивиною,
Мов дивні щогли кораблів.

А вранці стихли рев і буря,
На дні улігся свист і шум.
Лише тремтить тайга похмура
І хилить голову від дум.

Всміхнулось сонце золотаве,
Жовтіють відблиски руді,
Блакитні тіні вкрили далі,
Усе затихло на воді.

Заснув Байкал, світліють води,
Вгорі сивіє гострий мис.
Внизу в ущеллі тракт проходить,
Де йшли на каторгу колись ...

Ст. Слюдянка, 1937

Михайло Білик

ДВІ НОВЕЛИ

ОДНОГО РАЗУ

Сніг пружинився під лижами, глухо тріскав, і лижі підладно заглиблювались в його товщу. Тоді постать зупинялась. Не від втоми! В зимовому ранку, коли мільярдами мотавих іскор блистить неозорна біляста поверхня і холодна течія повітря свіжить легені, не відчувається втоми. Постать зупинилась, щоб пильніше вглянутись довкола. Бути прикордонником — водночас треба бути і добрим слідопитом.

Беззмінний друг Розка сонливо біжить поруч. Від пари, що клубками котиться з рота, сосульками взялася її шерсть на морозі, і здається, що хтось сміючись намотав довкола її голови білясте пасмо.

Лютішав мороз. І коли Леонід Планета, скинувши рукавиці, постав цигарку, мороз голками впився в тіло.

Маючи веселу вдачу, Леонід віде й ніколи не сумував. Ні люті морози, ні кількаденна пурга, ні уїдливі москїти, навіть дощові, надокучливі осінні дні не в силі перешкодити його веселості. Він молодий уральський робітник, перший фізкультурник і перший майстер вогню...

Перед розпливчастою сопкою, що з розбігу скочується до урвища, гублячи свою велич, Розка зупинилась, повелачима довкола, нюхнула повітря і спустила недокінчений писк. Приник до землі Леонід і оглядівся довкола. Звиклі очі зафіксували між висхлою, перемерзлою травою дві пари ступнів.

— Свіжі,— вглядаючись, про себе промовив Леонід.

Розка насторожено поривалася вперед. Оরিнок не давав Леонідові змоги рівно рухатись від частих, сильних ривків Розки.

Зупинився обмірковуючи.

Потім розв'язав ланцюг, взяв оринок до лівої руки, рушницю до правої і, намагаючись якнайтихше ступати, рушив на Розкою.

Свігові горби змінювались прогалявинами, виметеними допромерзлої землі.

Леонід крок за кроком заходив до зарослів, залишаючи позаду себе заставу, але порушників все не було видно. Сліди

щодалі яскравіли: кілька метрів слалися по рівнині, між зарослями, потім тягнулись до верху і далі вимальовувались над крутим обривом, кілька метрів заввишки.

Досягнувши вершини сопки, Леонід глянув до балки і застиг, присівши за кущі. Внизу, між літніми березами, поквапливо втікали дві постаті. Вони щохвилини озирались і напористо йшли вперед.

Леонід, щоб скоротити шлях, рішив взяти крутий спуск.

Міцно тримаючи Розку, почав спускатися. Грузли ноги, пливли, не підкоряючись волі людини.

Необережно ступнувши на сніговий виступ, Леонід відчув, як зірвався в повітря і втрачає під ногами ґрунт. Били обличчю віти. Коли вже лежав з подряпаним обличчям на дні балки, збагнув, що випустив з рук мотузок. Розки було поруч. І, підвівши голову, забачив її ген в далині, майже поруч постатей.

Підвівся і, маскуючись в зарослях, ішов вперед. Метрів за сто зупинився. Два постріли один за одним пролунали не подалеку. „Зняти“ порушників для Леоніда було неважко, але він здебільшого волів захопити жертву живою. Просувався поволі вперед. Але раптом просвистала над головою куля і замовкла, втонувши в тиші.

„Чекай,— падаючи на горбок, подумав Леонід.— Мене просто не візьмеш“.

Проповзши кроків двадцять, зупинився. Його тоненькі губи перекошилися в усмішці. Швидко зняв шолом і повісив на гілку. Давши один безцільний постріл від шолома, майже зростаючись з землею, поплазував праворуч, користуючись впадиною, щоб бути непомітним.

Постріли один за одним лунали, і, сміючись, наглядав Леонід, як розлітався навколо сніг, а шолом висів собі, нервуючи порушників.

Згадав про Розку. Збентежено обвів очима і застиг поглядом на узліссі, забачивши безформну купу. То і була Розка, постріляна порушниками. Стало шкода Розки.

Ні вітер, що крижаним покровом ласкав тіло, ані глибокі замети снігу не в силі були зупинити ходу людини, яка обмірковувала всі засоби, щоб затримати порушників!

Леонід мчав навіпростець, напереріз порушникам. Помітивши його, порушники прискорили ходу.

— Стій! Стій! — злякавшись свого голосу, крикнув Леонід. Але порушники не відповідали.

Зупинився, приклав рушницю до плеча і націлився. Пролунав вибух, і передній, спіткнувшись на праву ногу, впав, а другий по інерції бігу покотився через нього.

— Стій! — крикнув востаннє Леонід.

Разом і здивованість і зненависть охопила Леоніда, коли обличчя пораненого порушника здалося йому знайомим. Руді

жачені вуса і маленькі, швидкі та злі очі. Огида і давнинний біль спалахнули в ньому. Пригадалась чорноока сестра, згвалтована і повішена начальником контррозвідки Івановим.

Ладен був зубами рвати на шматки людину-звіра, але примався...

... Наростала пурга. Вітер рвав верхній покрив снігу, кидаючи у обличчя і, сміючись, зникав у темні.

Крок за кроком, перемагаючи силу вітру, пильнуючи пошукників, наближався до застави Леонід.

ПРИКОРДОННІ БУДНІ

Вітрець ледве торсає поверхню Амура, і від хвилинного поскоку маленькі хвилі котяться одна поперед одної, мов випередженими, і зникають в далині. На піщаній мілині весело лежить табунець рибок. Рибки не помічають погляду людини, радіючи водорослями.

Ліда відводить очі від води, і вони втопають у гірський пейзаж, що безперервним валом простягся зі сходу на захід. Запах вологи свіжить груди.

Навколо тиша. Інколи швидко пробіжать озброєні катери, повільно пропливе, каламутячи воду, у черговий рейс паролов.

В тиші згадується минуле. І від згадок стає смішно. Ровесники щоким розбігаються в усмішці.

Товаришка по інституту перед від'їздом радила не їхати: — Навіщо таке рішення? Адже ти не для того вчилася, щоб десь у глуші без користі марно гинуло надбане тобою.

Так і сказала „у глуші“. Ліда на ці слова хотіла сказати щось образливе, заслужене, але стримано зауважила:

— Неправду говориш, Олю. Старий погляд у тебе на речі.

Вона поїхала в незнайомий край, але була там зустрінута як давно знайома. Її чоловік, Петро Степанюк, зустрівши її на вокзалі, довго, радіючи, розповідав про себе, про друзів, про заставу, про край у цілому. Особливо про чарівність Амура, прекрасні ландшафти. Він був трохи поетом, трохи прозаїком. Але в його словах Ліда відчула нотки незмірної любові до ще невідомого краю.

Більше року Ліда живе на заставі. Подружилась з бійцями, близько з нею. В свята, вихідними днями господарювала на кухні. Поді бійці смакували страву. А вечорами, коли не зникаються на сон очі прикордонників, вона знаходила для себе працю, вчила бійців, працювала в самодіяльному драматичному гуртку.

Ліда готується стати матір'ю. Часті болісні спазми в животі нагадували їй про це. Якось сказала чоловікові:

— Петю,— руками взяла за голову і, ховаючи обличчя на його грудях, промовила,— в нас скоро буде дитина.

— Та ну, Лідо? — впився губами. Він радів. Схопив її за руку, але, сміючись, сказав:

— Забув. Вір, люба, забув. З тобою тепер треба поводитись, як із скляною річчю.

* * *

Надвечір Ліда повернулась на заставу. Чоловіка не застала вдома. Вартовий, побачивши її, доповів:

— Виїхали всі. Тривожно на кордоні.

Ліда навчилася спокійно сприймати такі звістки. Перебування на заставі навчило переборювати боязкість: напруженість життя стирає грані тривоги.

Переступила поріг кімнати. Скажений порив вітру викинув фіранку, стукнув кватиркою і залишив свою розгніваність на дверях. Разом з вітром пронеслися вибухи — одні два — і затихли глухими відгомонами.

Підійшовши до вікна, глянула крізь скло, але крім широкі рівнини нічого не побачила. Перевела очі на стінку. Здивилась на фото. То фото її чоловіка — довгасті, широкі брови, рівний ніс і трохи припухлі губи, в яких заховалася лагідна усмішка.

В тривозі, що все наростала, надійшов вечір. Поодинокі постріли змінювались тишею...

Схилено сиділа біля вікна. Очі шукали на шляху знайомі постаті, але плац біля застави був, як і раніш, безлюдний.

Гармонь у сусідній кімнаті затихла. Тиша запанувала в приміщенні, засіла по всіх кутках.

Скільки пройшло часу — не пам'ятає. І тільки тоді схопились, як біля вікна хтось голосно крикнув: „Стій!“ і раз-два постріли глухо і тривожно пролунали неподалеку.

В казармі заметушились. Ліда хвилину стояла безпомічно, не знаючи, що робити. Потім швидко вдягла берет і кинулася до кімнати чергових. Стрілася поглядом в молодим комвзводу Грищуком.

— Куди ви? — суворо запитав Грищук.

Ліда не змогла відповісти. Вглядалася в Грищука.

— Залиштеся! — ще грізніше пролунав наказ.

І вона залишилася.

Спустила казарма. Вийшли всі, крім чергового біля телефону. Якусь хвилину Ліда стояла непорушно. Потім різко повернувшись, зникла в кімнаті.

Зовсім недалеко від застави пролунав постріл. Вискочила з кімнати Ліда. Чорна криця браунінга була міцно затиснута в руках.

Пройшла кроків п'ять і зупинилась. Кілька пар глухих ступнів примусили насторожитись. І коли поруч виросла постать бійця, в ньому вона впізнала Анатолія Крістковського — веселуна й доброго товариша.

— В чім справа? — встигла спитати.

— Напад на заставу! — кинув Толь і зник у напрямку війни.

Звідти наближалися чотири постаті. То були Грищук, прирордонник Чумиза і два невідомі у військовому одязі.

Грищук такий же суворий.

— Ви чого тут?

— Я... — і замовкла.

Ліда хотіла щось сказати, виправдатися, але Грищук сказав:

— Гаразд. Ці два на вашу і Чумизи охорону!

І зник.

Вже над ранок повернулись на заставу бійці. Ліда, пере-авши охорону бійцям, схилившись сиділа на стільці.

Відчинилися двері, і тьмяне світло ліхтаря впало на обличчя оловіка, голова якого була в бинтах.

— Петю! — скрикнула Ліда і безсило повисла на його руках.

Плечі під шовковою хусткою здригалися.

Жіноче серце тільки плачем здібне було виявити радість.

Хабаровськ, 1937 р.

Ізяслав Рижей

СЕРЦЕ

За вітрами буйними і проти
Пролітають славні самолёти.
Слово „Сталін“ сяє на крилі...
Я стою схвилюваний і навіть
Я не знаю, як тебе прославить,
Партія найдужча на Землі.

Ти одна окрилюєш людину,
В бурю й смерч, в туман і в хуртовину
Ти ведеш арктичні кораблі,
Ти проносиш в морі й над землею
Невмирущу Ленінську ідею,
Партія єдина на Землі...

Повні сили й радості земної
Виростають сталінські герої —
Слюсарі, пілоти й скрипалі.
Ти ведеш їх — мужніх і крилатих,
Батьківщино, рідна моя мати,
Партія найдужча на Землі.

З краю в край, між зір і під землею
Всі шляхи ведуть до Мавзолею,
Всі дороги сходяться в Кремлі...
Я стою схвилюваний і навіть
Я не знаю, як тебе прославить,
Партія єдина на Землі,

Партія, могуча наша слава,—
Стомільйонна сталінська держава,
Рідний вождь у зорянім Кремлі,
Партія — любов моя і сила,
Партія, яка мене зростила,—
Серце цвітоносної Землі.

Київ, 1937 р.

НА ДРУГОМУ МІЖНАРОДНОМУ КОНГРЕСІ АСОЦІАЦІЇ ПИСЬМЕННИКІВ

ПРОМОВА ГОЛОВИ ДЕЛЕГАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
ТОВ. МИХ. КОЛЬЦОВА

Направляючись на цей конгрес, я став себе, що ж це по суті таке: Від Дон-Кіхотів, літературний мовчальник про дарування перемоги над фашизмом чи ще один інтернаціональний батальйон добровольців в кулярах? Що і кому може дати цей Від і дискусії людей, озброєних тільки своїм словом, що вони можуть дати тут, де метал і вогонь стали аргументами, а смерть — основним доказом у спорі.

З найдавніших часів, як тільки викло мистецтво думки, вираженої в слові, до сьогоднішнього дня письменник питає, хто він — пророк чи плазень, полководець чи барабанщик свого покоління? Відповіді бували завжди різні, іноді тріумфальні, іноді нищівні. У тій країні, в якій ми зараз перебуваємо, в Іспанії, письменники зазнавали і образ, приниження, найвищих почесей для себе самих для свого ремесла. Є країни, де письменників вважають чимсь подібним до гіпнотизерів. Є одна країна, де письменники беруть участь в управлінні державою, як, втім, і кушарки, — як, втім, і всі, хто працює руками чи головою.

Якщо письменники зазнавали багато обляштувань і помилок в оцінці своєї ролі в суспільстві, то цьому частіше виною є особливий характер професії. Праця літератора, його

продукція майже ніколи не бувають аноніми. Ім'я автора, його індивідуальність, хоча б наймізерніша, є офіційно предметом попиту публіки і входить невід'ємним елементом судження про якість книги. Коли робітник виробляє, наприклад, сірники, або селянин зерно, то він може вкласти в свою роботу всю свою індивідуальність, все своє особисте вміння, всю душу, і все таки плід його творчості буде анонімний, це будуть просто сірники, або зерно. Якщо письменник виробив хоча б 10, хоча б безбарвних, хоча б беззмістовних і недбалих рядків, — він підписує їх своїм ім'ям, і це вважається нормальним, це майже обов'язково, і чим менше рядків написано, чим менше вони можуть сказати, тим необхіднішим стає під ними підпис автора.

Почасти це створило в письменників різних епох і різних народів фальшиву теорію „виразу“, яка, змінюючи своє обличчя і термінологію, завжди зводилась приблизно до того, що письменник має всередині себе, може, донебудь між печінкою і нирками, якусь таємничу залозу, яка, немов „філософський камінь“ старих алхіміків, сама по собі виробляє дорожціну речовину — літературу. Згідно з теорією „виразу“, все завдання письменника в тому, щоб знайти найбільше сили в розшифровці себе са-

мого, для чого глибше піти в себе ж, відгородитися від сторонніх впливів, дати чудодійній залозі виробити свій сироп мистецтва.

Я схильний думати, що в цьому залі, на цьому конгресі немає людей, з якими треба сперечатися з приводу теорії „вираження“. Творчий і громадський шлях кожного з присутніх тут, раніш ніж привів його сюди, у героїчний антифашистський Мадрид 1937 року, давно звільнив його від таких ілюзій. Ми з вами давно впевнились і перевірили тисячу разів, що наші письменницькі почуття і настрої народжуються не зсередини, а відбивають стан умів народів і класів, їх прагнень і надій, їх розчарувань і гніву. Наш прекрасний друг Ромен Роллан висловив це зміцнене почуття зв'язку письменника з суспільством у таких словах:

„Нове тут не те, що великі художники - провісники оспівують сонце до його сходу, а те, що день, нарешті, починається, що перекинуто міст між мрією мистецтва і соціальною дією. Тепер мрія мистецтва не зіткана більше з одного тільки передбачення: вона створюється з матеріального життя. Вона здійснюється в реальності. У нас з'явилося нове, ніколи не зазанане, почуття безпеки. Ми більше не люди, які йдуть по воді. Коли Вагнер створював свого „Трістана“, він не сподівався будьколи знайти в Європі публіку, яка б могла його слухати і розуміти, і писав, говорять, для уявлюваної публіки Ріо-де-Жанейро ... Генії мистецтва були змушені створювати собі одночасно з передовими творами ілюзію — передбачення майбутнього народу, який впізнає в цих творах свою пісню. Тепер цей народ є. Ми більше не самі, ми творимо спільно. Навіть, якщо роль великого художника

завжди буде полягати в тому, що випереджати існуючу стадію, бачити повноту того, що в даний час тільки намічається, він все ж належить до того ж сторіччя, що й інші бригади працівників. І вони разом будують за одним планом, як колись народи будували собори“.

Яка в нашу епоху норма поведінки чесного письменника, що усвідомлює свій зв'язок із суспільством і своїм класом? Як він краще може служити трудящим?

Чи треба давати поради машиністові поїзда, або розважати пасажирів, щоб змусити їх терпіти тривалість подорожі? Чи вискочити з вагона і штовхати поїзд на крутому підйомі?

Ви знаєте, що темперамент і широкість цілого ряду письменників-антифашистів привели їх до прямої участі в цій громадянській війні в ролі добровольців. Одні ще в себе вдолбали замкнути у шафу свої рукописи, відправились зразу бійцями інтернаціональних бригад іспанської народної армії. Інші приїхали сюди з добримими намірами дивитися й писати, але, побачивши війну, побачивши небезпеку для іспанського народу, припинили літературну роботу і взяли зброю.

Про це йдуть суперечки: як повинен проявити себе письменник, зіткнувшись з громадянською війною в Іспанії? Звичайно, мають рацію ті, хто доводить, що письменник мусить боротися проти фашизму зброєю, якою він краще володіє, тобто своїм словом. Байрон більше зробив своїм життям для визволення всього людства, ніж своєю смертю для визволення однієї Греції. Але є моменти, коли письменник, — я кажу про деяких, — змушений сам стати дійовою особою свого твору, коли він не може до

ись вигаданим, хоча б навіть ним
ним, героям. Без цього перерив-
ється нитка його творчості, він по-
не, що герої його пішли вперед,
сам він залишився позаду. Але,
нажаль, письменники повинні брати
 участь у боротьбі насамперед як
 письменники.

Маш друг Людвіг Ренн на Гвада-
ларі ішов під огнем італійських
ескадрілів попереду першого ряду
німецьких антифашистів, команду-
вав олівцем у руці. Але полонені
німецькі льотчики — фашисти призна-
лися, що по всій німецькій ескад-
рії в Севільї, як заборонений плід,
висить по руках книга Людвіга Ренна
„Після війни“. Багато з нас повинні
слідувати приклад Андре Мальро,
який дав іспанському народові ан-
тифашистську ескадрилью, а тепер дає
антифашистський роман.

Але, щоб допомогти цьому наро-
дові, зовсім необов'язково битися на
фронті, або навіть приїжджати в Іспа-
нію. Можна брати участь у боротьбі,
небуваючи в першому — ліпшому
ку земної кулі. Фронт розтягся
на велике відстані. Він виходить з окопів
іспанії, він проходить через усю
європу, через увесь світ. Він пере-
ходить країни, села і міста, він про-
ходить через шумні мітингові зали,
тихо звивається по полицях книж-
кових магазинів. Головна особливість
цього небаченого бойового фронту
— боротьба людства за мир і куль-
туру — в тому, що ніде ви не знай-
дете тепер зони, в якій міг би схо-
дитися хтонебудь, що прагне тиші,
самотності і нейтральності.

Протягом одного останнього місяця
жив в Європі людей, які звали
себе матеріалістами і ультралівими
революціонерами, які доводили необ-
хідність компромісу з Гітлером. Я ба-
гато католицьких священників ба-
гато, які разом з військами свого

народу, поруч з комуністами, ішли
в атаку на італійські фашистські ле-
гіони, що дістали благословення Ва-
тікана.

Республіканці, анархісти, маркси-
сти, католики, просто безпартійні
люди — всім є місце в рядах борців
проти спільного ворога — фашизму.
Немає місця тільки тим, хто хоче або
вірить в будь-яку можливість компро-
місу з цим ворогом. І тут, хоч би як
глибоко була захована думка про ка-
пітуляцію, або зговір, хоч би якими
складними політичними, філософськи-
ми або художніми побудовами вона бу-
ла прикрита, — однаково вона вийде
назовні, однаково вона викрие себе.

Скажіть сто тисяч слів про що зав-
годно, вихваляйте, критикуйте, за-
хоплюйтесь, плачте, аналізуйте, уза-
гальнюйте, наводьте геніальні порів-
няння і потрясаючі характеристики, —
однаково, така логіка нашого часу, —
ви повинні сказати фашизмові „так“
або „ні“.

Мир між народами став неподіль-
ним і неподільною стала боротьба
за мир народів. Для нас, людей, що
прийняли Сталінську Конституцію,
досить далекі і американський, і
французький, і навіть іспанський па-
рламентаризм. Але ми вважаємо, що
все це стоїть по одну сторону межі.
По другу сторону — стоять гітлерів-
ська тиранія, бездушна жадаба влади
італійського диктатора, троцькіст-
ський тероризм, ненажерне хижацтво
японських мілітаристів, геббельсів-
ська ненависть до науки й культури,
расове божевілля Штрейхера.

Від цієї межі нема де сховатися,
немає де прикритися, ні в першій
лінії вогню, ні в найглибшому тилу.
Не можна сказати: „Я не хочу ні
того, ні іншого“, як і не можна ска-
зати: „Я хочу і того і іншого“, „я
взагалі проти насильства і взагалі
проти політики“. Найменше це може

сказати письменник. Яку б клигу він не написав, про що б вона не була написана,— читач в неї проникне до найінтимніших рядків і знайде відповідь за чи проти.

Найкраще ця істина підтвердилась на прикладі Андре Жіда. Випускаючи свою книжку, повну брудного наклепу на Радянський Союз, цей автор намагався зберегти видимість нейтральності і сподівався залишитися в колі „лівих“ читачів. Та марно! Його книга відразу ж потрапила до французьких фашистів і стала разом з автором їх фашистським прапором. І що особливо повчально для Іспанії,— усвідомлюючи симпатії мас до Іспанської республіки, побоюючись викликати до себе гнів читачів, Андре Жід вмістив у глухому кутку своєї книги кілька невизначних слів, що схвалюють Радянський Союз за його ставлення до антифашистської Іспанії. Але це маскування не обдурило нікого. Книга була передрукована цілком в ряді номерів головного органу Франко — „Діаріо де Бургос“. Свої впізнали свого!

Тому ми вимагаємо від письменника чесної відповіді: з ким він, по яку сторону фронту боротьби він перебуває? Ніхто не в праві диктувати лінію поведінки художникові і творцеві. Але всякий, хто хоче вважатися чесною людиною, не дозволить собі гуляти то по ту, то по іншу сторону барикади. Це стало небезпечним для життя і смертельним для репутації.

Ви знаєте, що для нас, письменників Радянської Країни, проблема ролі письменника в суспільстві уже давно розв'язана зовсім інакше, ніж у країнах капіталізму. З того моменту, як письменник сказав „так“ своєму народові, що будуватиме соціалізм, він стає повноправним передовим творцем нового суспільства. Своїми творами він безпосередньо впливає на

життя, штовхає його вперед і змінює його. Це робить наше становище високим, почесним, але важким і відповідальним. Наш письменник Соколов сказав — і в цьому є частка правди,— що Радянська Країна дає письменникові все, крім одного — право погано писати. Ріст нашого читача випереджає іноді ріст письменника. Автору потрібно напружувати розумові творчі сили, щоб не опинитися позаду своїх читачів, не втратити їх довіря і просто уваги.

Ми не проміняємо нашого становища ні на яке інше легше місце. Ми горді своєю відповідальністю перед трудностями, які переживаємо, тоді, коли ще ніколи в історії письменників не була довірена народом така висока честь — з допомогою і підсприянні держави виховувати молодістю десяти мільйонів людей, формувати душу людини вільного соціалістичного суспільства.

Сталінська Конституція, — цей величний документ в історії людського звання, — відкриває нові величезні творчі можливості письменника. Нам треба буде змагатися з усім, щоб бути на висоті цих можливостей.

Тут, на конгресі, є люди, що виступають з рішучістю, з якою ми, радянські письменники, підтримуємо тверді і нещадні заходи нашого уряду щодо зрадників, шпигунів і ворогів народу. Вони гадають, — чи слід було б нам, хоч і добрим радянським патріотам, але мирним і обидним дітям пера, — віддати справу суворим органам влади, а не самим відійти вбік, не плутатися в справу, або хоча б промовчати в неї, а не говорити на весь голос сторінках нашої преси. Ні, колеги, товариші, це справа нашої честі.

Справа честі радянських письменників бути в перших лавах бороть

оти зрадників і шпигунів, проти яких замахів на свободу і незалежність нашого народу. Ми підтримуємо і цінімо наш уряд не тільки за те, що він справедливий і веде країну до достатку і щастя. Ми цінімо його за те, що він дужий, за те, що він його не тремтить, розправляючись з ворогами.

Максим Горький сказав: „Якщо ворог не здається,— його знищують“. Чи можна битися з Франко, коли вступає на іспанську землю з іноземним легіоном, з марокканською піхотою, з німецькою авіацією, і чому не можна було це зробити раніше, коли той самий Франко тільки наважувався свій напад? Скільки сотень тисяч людських життів було б збережено в Іспанії, скільки сотень мільйонів патронів, скільки тисяч снарядів і авіаційних бомб не зробили б свого смертоносного діла, якби у належний час виник військовий суд і взвод солдатів знищили б змовників, зрадників! Наша країна цілком застрахована від авантур великих і маленьких держав. Вона застрахована своєю незалежністю і рішучістю, застрахована тим, що при першому ж кроці троцькістських Франко їм перегорджують їхні органи радянської безпеки, їхні військовий суд при підтримці всього народу. Заради мирної соціалістичної праці наших міст і сіл, заради спокою наших дружин і матерів, заради безтурботного сміху наших дітей, щоб їм ніколи не загрожували сили іноземних повітряних бандитів, заради розквіту культури і творчості всього і братніх нам народів ми, радянські письменники, завжди готові самі, виконуючи вирок суду, підняти гвинтівку і знищити троцькістський авангард фашизму і капіталістичної реставрації.

Чи треба роз'яснювати позицію радянських письменників, як і всього на-

шого народу, щодо боротьби в Іспанії? З гордістю за нашу країну ми, радянські письменники, повторюємо слова Сталіна: „Звільнення Іспанії від гніту фашистських реакціонерів не є приватна справа іспанців, а — загальна справа всього переможеного і прогресивного людства“.

Ми горді цими словами не тільки тому, що вони самі є найавторитетнішим закликом до всього чесного, що є в світі, підтримати іспанський народ, але ще тому, що коли наш Сталін говорить, то це не тільки слова, але й діла,— це знає наша країна, це знає Іспанія.

Антифашистський характер і склад учасників нашого конгресу звільняють від потреби говорити його делегатам про необхідність боротьби з фашизмом. Але сама ця боротьба, самий захист культури від її запеклого ворога не провадиться ще досить енергійно. Наша асоціація ще не переконала достатньо широкі кола письменників у широті своєї бази і програми, в своїй рішучості й енергії до боротьби за оборону культури. Напад був завжди кращою формою оборони. Громадянська війна і перемога народів Росії, диктатура фашизму в Німеччині та Італії, громадянська війна в Іспанії зробили письменників цих країн борцями і соратниками своїх народів у боротьбі за їх свободу і культуру. Письменники Франції, Англії, Північної і Південної Америки, Скандинавії, Чехословаччини, члени нашого конгресу, спитайте своїх колег і співбратів по ремеслу, чого вони чекають? Того, щоб ворог взяв їх за горло, щоб у них було так, як тут, коли німецькі бомбовози й італійська артилерія громлять красивий, чистий, веселий Мадрид? Чи чекають вони, щоб ворог ось так само підступив до Лондона, Стокгольма, до Праги?

Я ніколи не забуду страшних листопадових днів тут, у Мадриді, коли письменники, художники, учені і серед них старі, хворі, з дітьми на вантажних машинах покидали свої доми, свої студії й лабораторії, аби тільки не потрапити до рук ворога, аби тільки не здатися на розправу Гітлера — Муссоліні — Франко. Тоді міліціонери П'ятого полку, бійці народної армії, деякі з них малописьменні селяни, з дбайливістю і любов'ю вивозили їх від небезпеки, як найдорогоцінніше, як золотий фонд країни.

Мадрид обороняється від фашистського звіра. Він скривавлений, змучений, це чудесне місто, але він вільний і навіть виявляє нам, письменникам усього світу, свою благородну і скромну гостинність.

Але небезпека для Мадрида ще не минула. Половина Іспанії витоптана чобітьми фашистських завоювників. Вони пробують іти далі, вони підуть, якщо їх не зупинять. Злочинна бездіяльність і так зване невтручання

будуть і далі заохочувати їх орбілу знахабнілість. В Ендеї, в іспанського кордону, я бачив прилюдні знаки французької республіки, подряпані кулями німецьких кулеметів. Фашизм хапає світ за горло. Настають вирішальні, історичні дини.

Письменники і всі чесні інтелігенти світу! Займіть свої місця, підіймайте забрала, не ховайте своїх обличчя! Скажіть „так“ чи „ні“, „за“ чи „проти“! Ви не ухилитесь від відповідей. Відповідайте ж швидше!

А тобі, благородний і зворушений іспанський народ, тобі, скривавлений рицарю сумного образу, тобі — наше захоплення і любов, тобі — наші думки і сили. Ми будемо з тобою, і так само, як і ти, ми примемо, що твоя раз розігнута спина ніколи більше не схилиться перед гнобителем, що ти ніколи більше не даси погасити світильник своєї воли. На гербі Дон-Кіхота Сервантес писав: „Після темряви надіюся світло“.

ПРОМОВА тов. В. СТАВСЬКОГО

Під час повстання гірників Астурії 1934 р. був такий епізод. Вулицями селища біжить з гвинтівкою в руках жінка, дружина шахтаря, мати трьох маленьких дітей. Вона біжить у той бік, звідки доносяться глухі вибухи, різкий дріб кулеметів, постріли гвинтівок. Там відбиває атаку озвірілих легіонерів загін повстанців, там її чоловік б'ється в загоні.

Жінку зустрічає перелякана жирна торговка:

— Куди ти біжиш? Тебе там можуть убити. Ти б хоч дітей своїх пожаліла, коли себе не жалко!

Жінка відповіла гордо і пристрасно:

— Я тому й поспішаю в бій, що

мені жалко своїх дітей. Я не можу і не хочу, щоб вони жили невольниками!

Образ цієї героїні врізується в пам'ять, прекрасний, суворий і великий.

Чи не підкаже нам цей образ відповіді на питання про суть пролетарського гуманізму?

Два роки відділяють нас від наступного конгресу Міжнародної асоціації письменників. Фашизм — це породження буржуазної культури, і раз її теперішнього стану — розставати за цей час страшні віхи на своєму шляху. Це — попелища спалених і вибитих полів Китаю, Абіссинії. Це сумні руїни будинків Герніки, Та

и, Альбасете та інших міст Іспанії. Це — тисячі й тисячі вбитих дітей, жінок і стариків в Іспанії, яку Муссоліні перетворили на полігон для випробувань найновітнішої військової техніки, на полігон смерті.

І, нарешті, коварно — зміїна діяльність гестапо та інших розвідок, з їх інструкцією у нас з вами вдома. Та й убивства, вибухи заводів, пуск поїздів, — всі мислимі злочини, від яких леденіє кров у жилах, — це теж віхи фашизму.

Згадую ніч на 27 січня цього року — швидкий поїзд, що йде з курорта Меральні води в Москву. В цьому поїзді поверталися, відпочивши, зміцнівши на курорті, робітники, інженери, агрономи, колгоспники. В купе вагонів вони принесли свіжість гірських вершин, веселість мужності й сили. Пізньої ночі, коли всі спали, сталася катастрофа. Кілька вагонів було розбито. Заграна пожежі була велика. На снігу була кіптява і кров. Помирали будівники московського метрополітена, стахановці, кращі люди України Рад. Це було в глибокому краю моєї великої батьківщини — в важкій опорі боротьби за мир, боротьби проти війни. Катастрофа була вчинена троцькістами, агентами фашизму. Хай буде прокляте ім'я їх і їхні вічні!

Агенти фашизму, презрених купка убивців, яка пробралася на високі пости командування в Червоній Армії, готувала воєнну поразку моєї батьківщини. Ця купка потвор не зникла перед перспективою загибелі сотень тисяч, можливо мільйонів життів. Така була воля хазяїв, цих тихачевських, гамарників, убивців та інших зрадників, — цих не-

задачливих Франко і Кейпо де Льяно, яких ми так вчасно знищили у себе.

Фашизм не задовольняється уярмленням трудящих, переслідуванням діячів науки, мистецтва, літератури, знищенням передових людей у їх власних країнах. Наші друзі Генріх Манн, Густав Реглер, Анна Зегерс та інші на власному досвіді знають всі розкоші фашистського раю.

Щоб утримати владу, фашизм використовує расовий і національний гніт. Те, що зробив і робить фашизм у країнах, де він при владі, і за їх межами, — руками своїх посланців і наймитів, — по праву зберігає за фашистами огидну славу канібалів XX століття.

Загинули у в'язницях і застінках фашизму звертаються до совісті і розуму письменників, інженерів людських душ:

Всю пристрасть свого таланту, всю силу свого інтелекту віддайте на боротьбу з найзлішим ворогом людства — фашизмом! Хай поломеніють в наших серцях безсмертні слова Максима Горького: „Якщо ворог не здається, його знищують“.

В цьому знищенні купки ворогів — найбільший прояв пролетарського гуманізму, порятунком мільйонів життів від мук і смерті.

Ми, група делегатів, тільки що повернулися з фронту біля Карабачеля. Там відбувається бій. Героїчні бійці вибивають фашистів з підступів до Мадрида. Вони роблять цю героїчну справу з усією пристрастю революціонерів і патріотів.

Перемога не за горами. Республіканська Іспанія не може не перемогти. Хай живе республіканська Іспанія!

Два роки відділяють нас від першого конгресу письменників. Як всяка армія, ми взнали перебіжчиків. В Парижі був парад, тут — війна. Там нас було більше — письменників, але тут, разом з нами, працює, думає, бореться справжній оборонець культури — іспанський народ.

Культура — не інвентар механічної природи, не каталоги бібліотек чи музеїв, не коралові острови міст. Культура — це людина: вона і камінь, і майстер, і статуя. Чи треба говорити про зовнішнє руйнування в країні, де кожне місто — свіжа рана! По селу Іта, яке дало світові одного з найбільших поетів — Хуана Руїса, нишпорять мародери Муссоліні; вони мимохідь, як курей, крадуть рідкісні манускрипти. Бомби німецької авіації знищують палац Інфантадо, в якому сні про море стали каменем, в якому перспектива сходу, гра світла й тіні злилися з правдою Відродження, з його культом людини. Не в цьому, проте, певно, розгадка смерті. Фашизм може пощадити пам'ятники старовини, оскільки вони йому не заважають. Він намагається знищити основу культури — людину. Він пристрілявся до людини, як гармати можуть пристрілятися до будинку чи до дороги. На його місце він ставить механізованого робота-солдата, позбавленого і думок, і почуттів.

Бійці П'ятого полку під вогнем рятували улюбленців долі інфантів Веласкеза. Солдат народної армії виніс із руїн Університетського містечка праці професора Маркеса. Рятування скарбів Прадо схвалить і англійські гуманісти.

Але що робити художникам лицемірного і благополучного світу? Що створять вони серед пишних злиднів негостинної пустоти?

Я бачив робітників Пособлан які продовжували працювати, як у обстрілом художник Селана при свої натюрморти.

П'ятий полк не тільки врятує цінності минулого; своєю героїчною боротьбою він створив цінності майбутнього. Оборона культури при врятуванні створеного: нова війна за незалежність наснажує тепер непереможного нам Гойю.

Людина ховається від смерті під землею. Вона відкинута до печерного віку. Захисний колір пожрав інші кольори. Втрачені життя багатьох героїв, пам'ятки старовини міста, статуї, сади. Полководці знають, що втрата території не визначає наслідків війни, оскільки ціла армія. Що врятувала Іспанія, прийнявши цей бій? Народ. Іспанська культура завжди була народною: її не змогли отруїти світ грошей, ієрархії, бюрократії. На іспанській літературі ми училися людяності. Звичайно, для того люди десятиліттями вирощували оливи, щоб снаряди скошували гаї. Не для того щедро іспанська земля народила Гарсія Лорку, щоб неомічаний вояка підстрелив його, але війна — це не тільки руїни й трупи. Іспанія тепер знайшла нові творчі сили: народи, як люди, мінюються очач. Із світу „Тертулії“ Іспанія вийшла в епопею.

Про що говорили письменники на першому конгресі в Парижі? Про оборону. Коли африканська кінноармія неслась по дорогах Естрамадури, наївні фантазери розклеювали афішки: „Не даруйте вашим дітям олов'яних солдатиків, щоб не розбуджувати в них любові до мілітаризму“. „Залишаючи культуру, можна тільки втратити“. „Наступ“ — ось слово, яке зараз шумить над Іспанією. Хай воно

йде і в цей зал. Є тільки один
осіб оборонити культуру — знищи-
фашизм.

Ми вступили в епоху дій. Хто знає,
будуть написані задумані багатьма
пас книги. На роки, якщо не на
десятиліття, культура стане вольовою.
она може ховатися в підземних схо-
нищах, де рано чи пізно наздожене
смерть. Вона може перейти в наступ.
Шлях кожного письменника про-
жтований його природою, його
можливостями, його силами. Одні
шли в руки гвинтівки. На пленумі
нашої асоціації в Лондоні нас прий-
ав Ральф Фокс. Він був мандрівник
мрійник. Він пристрасно любив
життя. Тому він помер в Іспанії, як
солдат республіки. Лукач — веселий,
живий, гарячий, добрий... В госпіта-
лі — поранений Реглер. Тут, з нами, —
Гюдвіг Ренн.

Що робити іншим? Жюль Валлес
кось сказав: „Той, хто опише життя
аліфе, тим самим уб'є його“. Ми

повинні виплекати в серцях людей
зненависть. Хай живі зрозуміють, що
не можна жити на одній землі з фа-
шистами. Ми знаємо силу звуків,
образів, слів. Вони піднімають душу,
народжують мужність. Віддамо наші
сили мужності нашого віку. Розкаже-
мо про чудове ласе життя, з відчут-
тям якого людина легко йде і на
смерть. Розкажемо про щастя тепло-
го, як руно, братерства. Знищимо
малодушність. Я говорю не про томи,
не про пропаганду, не про вірші на
випадок. Я говорю про пристрась,
про мистецтво, про голос.

Якщо ми не хочемо, щоб весь жи-
вий світ перетворився на Мадрид,
перетворімо серця людей на серця
бійців, які зараз поруч, за парапета-
ми Університетського містечка.

Три дні тому я був у Брунете і
Вільянуева де ла Ханьяда. Я бачив
села, звільнені доблесними бійцями.
Хай це буде початком звільнення
міст, країн, Європи.

ПРОМОВА тов. А. БАРТО

Я говоритиму про дітей. Не про
тих, які лежать зараз в іспанських
госпіталях, поранені фашистськими
нарядами. Не про тих, які гинуть
ід час фашистських нальотів. Про
поранених дітей, про маленьких мерт-
тих говорити неможливо, надто тяж-
о. За смерть дітей, за замовклий
дитячий сміх, за погаслі дитячі очі
фашизм дасть відповідь перед усім
людством. Я говоритиму про живих
дітей, про дітей, яким належить
майбутнє, про дітей, за щастя яких
бореться великий іспанський народ.
Недавно я бачила, як радянські
школярі зустрічали поїзд, що привіз
у Москву іспанських дітей. Діти ки-
нулися назустріч один одному, по-
тискували один одному руки, обні-
малися, плакали. Діти не сентимен-

тальні, вони легко плачуть через
дрібниці, але я ніколи не бачила, щоб
діти плакали від повноти почувань,
від любові один до одного, від нат-
хнення. Іспанський хлопчик вийняв
з кишені патрон, подав його нашим
дітям. Вони стали питати — що в
Мадриді, як на північному фронті.
Вони виймали із кишень піонерські
газети, на карті показували Мадрид
і пояснювали, що вони все читали,
все знають, що відбувається в Іспанії.
Радянські діти не живуть у замкне-
ному колі своїх маленьких дитячих ін-
тересів. Минулого року в Радянсько-
му Союзі демонструвалася кінокар-
тина „Людина - невидимка“ за рома-
ном Герберта Уельса. Зміст цієї кар-
тини дуже захопив дітей. У зв'язку
з цим редакція однієї газети провела

серед них таку анкету: „Що б ти зробив, коли б ти міг бути невидимкою?“

„Коли б я був невидимкою, я б відкрив двері в'язниць, звільнив би революціонерів. Я звільнив би Тельмана“. „Я б об'їздила весь світ і допомогла б пригнобленим“.

Такі були відповіді дітей. Расової різниці для радянських дітей не існує. Саме розуміння це їм чуже і незнайоме. В Криму, на березі Чорного моря є піонерський табір „Артек“. Туди приїжджають відпочивати діти всіх національностей — росіяни, німці, англіїці, узбеки, киргизи. Зараз там перебувають іспанські діти. Між ними і всіма іншими ребятами там виросла міцна дружба. Вони живуть, як одна велика спаяна сім'я. Вони почувують себе братами один одного. Їх споріднює спільна боротьба їх батьків за революцію, спільна ненависть до фашизму.

„Мамо! — пише матері із „Артека“ радянський хлопчик. — Сьогодні у нас трапилася неприємна подія. Моему другові іспанцю, про якого я тобі писав, потрапив у руки журнал з портретом фашиста. Маріо зблід, розірвав портрет на дрібненькі шматочки, і ми разом швидше потоптали його ногами. Мамо! Навіщо фашисти живуть на світі? Щоб нападати на безборонних і щоб захоплювати чужі міста? Маріо їх ненавидить. Я також їх ненавиджу. Ніколи їм не перемогти“.

Всі діти Радянського Союзу, найменші з них, широко, гаряче, по-дитячому чуло виявляють свою любов до іспанського народу. Ось лист, написаний каракулями, надісланий в журнал „Мурзилка“.

„Напишіть, як самому зробити шапочку іспанського бійця. Хочу сам її зробити, сам буду її носити. Я

хочу бути похожим на іспанського бійця“.

Наші юні композитори, художники поети присвячують свої твори Іспанії. Я прочитаю вам вірші 7-літнього хлопчика.

Попасть бы мне в Испанию,
Далекую страну.
Побыть бы мне в Испании
Минуто хоть одну.
Я встретил бы фашиста,
Убил бы я его,—
Все - таки полезно
Убить хоть одного.

У Радянському Союзі для дітей робиться все, що тільки можна для них робити. Для дітей створено палаци, парки, бібліотеки, театри. Утворено спеціальне дитяче видавництво, яке цього року випустить кілька мільйонів дитячих книг. „Наше завдання — виховати майстрів, а не чорноробів культури, як у минулому виховували і навчали дітей робітничого класу, — виховати не рабів житейської справи, а вільних творців і художників!..“ Ці слова О. М. Горького покладені в основу виховання радянських дітей. І на прикладі цього виховання ми бачимо, як розвиваються всі творчі сили людини, всі її творчі властивості, коли перед нею відкрито найширші можливості.

У іспанських дітей фашизм хотів відняти їх майбутнє. Ми знаємо долю пролетарських дітей у фашистських країнах. Ця доля іспанських дітей не спіткає.

Тут, у Мадриді мені розповіли, що як тільки відлітають фашистські літаки, іспанські діти вибігають на вулицю і співають складену ними самими пісню. Зміст її — не прокляття фашизму і гаряча віра в перемогу. В боротьбі за щастя своїх дітей, за їх майбутнє, за щастя для всього людства іспанський народ переможе. Іспанські діти ніколи будуть рабами. Хай живуть іспанські

ти, їх щасливий сміх і радісні очі! І живуть нові майбутні художники, борці культури, нові відважні бійці революцію!

Віва лос ніньос еспаньолас! (Хай живуть іспанські діти!)

Промуву Барто на іспанську мову переклала Габрієля, дівчина-агітатор П'ятого полку.

ПРОМОВА тов. Вс. ВИШНЕВСЬКОГО

Товариші і друзі! Цей винятковий конгрес будить, бурхливо піднімає в кожному з нас відчуття і думки найглибшій таємні, що йдуть з глибини серця, з мозку. 17 днів ми вкупі у Валенсії, Мадриді, на фронті, в Парижі, люди 28 країн світу, письменники і гуманісти, які вирішили словом, ділом, прикладом показати свою бойову готовність, свою вірність народним масам, робітничому класові. Цей конгрес — духовна мобілізація інтелігенції світу. На цьому конгресі письменники під огнем кинули фашизмові: „Не боїмося, презираємо, обвинувачуємо!“ Але мало сказати „обвинувачую“... Не раз цей вигук „ж'аккюз“ („я обвинувачую“) повторювався в історії світової літератури. На цьому конгресі письменники подали до „ж'аккюз“, до обвинувачень адресу реакції, контрреволюції, фашизму, нове історичне слово — вони говорять: „Не боїмося, презираємо, обвинувачуємо і знищимо тебе, фашизм“. Це буде так! І наше слово: XX вік, вік великих революцій у Росії, вік народження світового народного фронту, буде і віком загибелі фашистських диктатур, тупих, темних і людиноненависницьких.

Ми були в Іспанії: у містах, селах, окопах... Наш конгрес злився з бурхливим і навальним поривом іспанського народу. Армія Мадрида наступала і гнала фашистських фалангістів, рекетистів, німецьких та італійських наймитів... У рядах наступаючих йшли й німці, интернаціоналісти, батальйон Тельмана, йшли гарібальдісти, йшли полки героїчних вунків Домбровського, йшли югослави, болгары,

йшли американці і англійці, йшли, нарешті, поривчасті і палкі французи. За Іспанію піднімаються кращі люди Європи, кращі люди світу. Я підняв на полі бою польову книжку убитого бійця, американця-художника. Оцініть самі мовчазний подвиг цього рядового американця, який без паспорта крізь кордони і облави пересікає океан, щоб іти в піхотний цеп в ім'я врятування Іспанії... Ідуть і гинуть. Нам Байрон дав приклад жертвового і благородного подвигу. Він бився за незалежність Греції. Це було рідким прикладом. Пройшло трохи більше віку, і тисячі передових пролетарів, селян і інтелігентів піднялися до подвигу Байрона. Воно існує, духовне піднесення людства! Воно швидке, воно навальне... Людська воля, порив думок, порив сердець б'ють далі фашистської артилерії. Берлінові і Римові доведеться переглянути свої воєнні, тактичні і технічні розрахунки. Фашисти з трудом тримаються біля околиць Мадрида, а передовий світ досягає перших-ліпших пунктів земної кулі: з Чилі йдуть на конгрес, сам конгрес пересувається по Європі з зразковою точністю, рухливістю. Наш конгрес видний і чутий всьому світові... За нашою роботою стежить і Північний полюс, бо там більшовики, люди культури і пильної уваги до життя.

Що запам'ятав я назавжди в Іспанії? Священне горіння народу, невичерпну, непередавану життєву силу мас... Руїни, кіпоть, бруд, бій і шипіння важких снарядів, нічні, нервуючі наскоки авіації. Але народ живе.

Мадрид величний. Він у шрамах, але він підтягнутий, як добрий старий солдат. Дим пожежі закриває горизонт, але місто не міняє своїх звичок; воно живе, працює, любить, танцює, співає, б'ється...

Я запам'ятав назавжди в Іспанії поривчасту, трепетну, повну пульсуючої крові і сліз любов до Радянського Союзу, до великої більшовицької Росії... Ми були в селі Мінгланлья між Валенсією і Мадридом. Старики, старухи, дівчата, діти оточили нас, стискували в обіймах і тільки повторювали одне слово: „русо, русо“. Термін „міжнародна солідарність“ тут був даний самим життям, самим буттям. Іспанські селяни браталися з нами. Ми змішали піт, сльози, поцілунки і слова вірності.

Вам важко уявити собі всі муки, випробування, через які пройшов наш народ... З часом наша нова література розкриє всю епопею, багатовікову епопею російського народу і братерських народів, які пішли з ним. Я розповім вам, товариші, мої друзі і брати, кілька епізодів з революційної боротьби російського народу.

Російський народ гримів заколотами, селянськими повстаннями з давніх часів. В ім'я визволення і незалежності він ішов на катування, крізь костри, не підкоряючись нічій і наземним силам і порядкам. Він трощив, відкидав геть ворожі полчища і орди. Народ наш з священною впертістю ішов до свого визволення...

Народ наш жив усіма помислами передового людства. Він брав краще від мислі і справ Франції, Англії і Німеччини і вносив своє кровне, органічне: розмах, напористість, величезну стійкість, відому всім.

З надр цього народу вийшли вожді, які несли в собі кращі якості народу; його геній, його доброту, вічне прагнення до правди, працьовитість,

допитливість і беззавітну сміливість. Ці вожді — наш Ленін і наш Сталін...

Вожді нашої революції ішли з бічними в одних рядах. Ви повинні уявити собі Леніна на робітничих сходках, під смертельною загрозою шабел російської поліції, короткозорої і безпошадної. Ви повинні уявити собі Леніна в тюрмах, де він творить свої безсмертні книги, ви повинні бачити його в сибірському засланні разом з товаришами, завжди бадьорого, завжди працюючого, ні на хвилину не втрачаючого загальної картини світу. Переслідування, удари, тюрми, Сибір — ніщо не могло спинити більшовиків... Творець царя теж нічого не міг зробити з ними... 43 тис. повішаних і розстріляних, 100 тис. засланих на північ до Сибіру не зламали в 1905 році волю народу і його партії більшовиків. Більшовики знали — перемога буде будуще: треба взяти! Ленін ухолод з Росії переслідуваний... Поперед була нічна небезпека Балтійського моря. Крига підламувалася, тріщала, чорна вода шипіла біля ніг... Ленін ішов з крижини на крижину, підбадьорюючи фінів, провідників... Він не боявся, він жив в ім'я величезної справи, в ім'я всіх нас.

Сталін! Наш Сталін! У його житті є випадок, який повинен стати надбанням усієї світової літератури. Сталін водив під вогнем перші робітничі демонстрації понад 30 років тому... В очах людей горів вогонь майбутньої великої Червоної Армії. Сталін! У тюрмі він був центром духовного опору, прикладом крайньої витримки і волевої спрямованості. Був день, коли адміністрація викликала війська, щоб улаштувати побиття непокірних політичних в'язнів. І прогнали крізь стрій... Удари силлись на плечі, груди і голову... Або по очах... Сталін узяв книгу, затиснув її під руку, подивився на оту

лих, пітних, тяжко дихаючих катів і пішов крізь стрій під сотні ударів. Сталін ішов мовчки, рівним кроком... Так він пройшов цей шлях, не зігнувшись, не крикнувши.

Наша країна пройшла кризу двох великих воєн: імперіалістичної і громадянської. Останню ми провадили п'ять років; п'ять довгих і незабутніх років. Армії чотирнадцяти держав-інтервенціоністів хотіли поставити Росію навколішки, хотіли продиктувати їй старі, до диявола нами викинуті закони, хотіли зробити з нас покірних рабів. Росія і братерські народи України, Білорусі, Грузії, Азербайджана, Узбекистана й інших наших республік зм'яли і порвали на шматки ворожі армії. У нас часто невиспачало спорядження. Ми відбирали його у ворога. Ворошилов і Будьонний під Царициним писали на просьбу дати патронів: „Іх нема. Дістати у противника. Про виконання донести“. І Червона Армія може донести трудящим, у тому числі, вам, конгресові що п'ятирічну війну 1917 — 1922 рр. вона, голодна, виснажена, задушувана блокадою, обливана наклепом, зраджувана деякими генералами — подолала всі перешкоди, пройшла гори, свіги, тайгу, вогонь, здобула зброю, вирвала її руками і зубами у ворога і розтрощила його на щепинь, на порох! Пам'ятайте, що так бився втомлений від імперіалістичної війни народ. Пам'ятайте, що таких наслідків досигла „та“ Росія — без техніки, самим тільки горінням, дисципліною, безмежною відданістю великій ідеї, зв'язком народу з вождями, які зливаються з народом, ведучи його.

Ми добились перемоги, на неї в нас працювало все. У два-три п'ятиріччя країна наша перетворилась. Виросло нове покоління... Ринули нові сили. Наша техніка іде вперто і невідворотно до світових висот. Наша

авіація вам відома: це Москва — Північний полюс — Сан-Франціско... Завтра це буде політ ще більш далекий. І нехай позмагаються з нами „капрони“, „фіати“, „юнкерси“, „гейнкелі“!..

Вороги — у сказі і злові від факту вільного існування соціалістичного 170-мільйонного народу. Вона існує — могутня величезна країна на двох континентах, від Балтики до Тихого океану, від полюса до кордону Індії. Вона існує — незалежна, яка створила свої порядки, свій стиль, свою літературу, своє кіно, свою музику, свою техніку, своє господарство, свої нові словечка, звички... У неї намагаються стріляти. Нас намагаються продати і зрадити... То один, то два, то всім зрадників намагаються продати і зрадити новий світ. Одним махом руки народ прибрав і знищив цю погань. Солдати (тут їх багато на конгресі, серед письменників) знають: вошу б'ють. Ми і б'ємо. Нам дивно: адже в Європі іноді від цього клопочуться і шумлять. А в нас не змінюється ні на йоту ритм життя, крок народу, його посмішка... Була спроба зграї троцькістів і тухачевських. Згряя знищена. Ворог хоче пошкодити нам. Відповіли ми рішуче і прямо. І зробимо так і в майбутньому. Ворог хотів підірвати оборону великої країни. Народ відірвав голови зрадникам... А на додаток за кілька днів дав урядові СРСР 4 — 5 мільярдів карбованців на оборону! Ви знаєте, що таке СРСР в бою! При новій спробі ворога ворог буде відкинутий і знищений. Письменники світу, ви повинні знати, що в разі нової великої війни СРСР до себе на територію ворога не пустить. Ворога ми будемо бити на його території. Наш народ пройшов величезну школу боротьби, ряд воєн і три революції. Ми знаємо, що, як і чому ми будемо робити.

Наш конгрес зібрався в грозову пору. Небезпека війни насувається все ближче. Письменники світу, передбачаючи близькі події, вважають цей конгрес тільки попередньою нашою мобілізаційною підготовкою. Ви бачили лик нової війни в Іспанії. Готуйтеся до того, щоб витримати випробування ще більш глибокі і серйозні, перевіряйте і тренуйте себе для ретельної і великої боротьби на великих просторах. Доля може зробити так, що всім нам доведеться знову зустрітись на фронтах. Ще більше зміцнімо себе ідейно, професійно, технічно і фізично для наступної боротьби. Поставмо собі за мету влити в наші ряди нові сотні нових друзів, письменників світу. Рушаймо в хід наші нові книги, поеми, фільми ... Не втрачаймо жодного дня! Підемо вперед без страху, відкидаючи

геть ворогів, зрадників, боягузів ...

Хай буде так, щоб у годину нової боротьби всесвітня організація письменників, захисників культури, без примусу, без заганяння обрушила на фашизм ряд смертельних ударів. Хай буде так, щоб письменники світу відбили епоху і себе книгами навальними, як атака, і актами могутньої особистої участі в боротьбі. Ми однаково готові писати за столом і стріляти куля в кулю, по-снайперському в окопах, вести людей, бути командирами і комісарами.

Братерський привіт вам з Москви! Перемога серед нас ... Ми можемо її досягти, ми можемо її взяти. Ми зробимо наш XX вік віком великої визвольної світової революції.

(Останні слова промови Всеволода Вишневецького тонуть у бурі оплесків).

ПРОМОВА тов. ОЛЕКСІЯ ТОЛСТОГО

Два роки тому письменники всього світу підняли голос на захист культури від фашистського варварства.

Важко тепер врахувати, яке враження справили їх застережливі слова на народні маси. Ми не знали, яка велика була співчуваюча нам аудиторія в той час, коли італійський і німецький фашизм тільки ще готувався до нападу на європейський мир і культуру.

Другий Міжнародний конгрес письменників побачив усю обманність ілюзій про недоторканість мирної тиші. Нема тієї святині, перед якою здригнулася б рука фашистського льотчика, що скидає бомбу. Ми побачили початок світової війни.

На цей раз другий конгрес письменників реально побачив свою аудиторію. Його аудиторією був іспанський народ по цей бік вогненного пояса, який охоплює Іспанію, і, може, і по той його бік.

Від Портбу до Мадрида, де б не зупинялись автомобілі з членами конгресу, збирався натовп. Натовп вітав письменників, які з'їхались з усього світу до палаючої Іспанії. Ми бачили стиснуті кулаки, очі, палаючі ентузіазмом, очі, повні сліз, очі, гарячі від вдячності.

Дивлячись у ясні очі дітей, ми розуміли, що віднині всі наші сили, все наше мистецтво ми повинні віддати боротьбі за волю світу, над яким розпростерті крила фашистських бомбардувальників.

Нашою аудиторією у Мадриді був народний фронт, який у перший же день конгресу перейшов у наступ. До столу президії підходили посланці. Вони рапортували конгресові, що наступ почався, що наступ розвивається. Коли стихали оплески, до залу доносився віддалений гуркіт. Бої відбувалися в кількох кілометрах від трибуни, на яку виходили антифашистські

письменники всіх країн світу. Наприкінці денного засідання зза куліс до залу президії підійшли 8 бійців з прикріпленими багнетами, з патронташами на туго затягнутих поясах. Салют!— сказали вони, піднявши кулаки до сталених шоломів. Вони були юні, бронзові від загару, чорночі, з чітко обрисованими ротами. Вони повернулись лицем до залу, і командир їх, який змінив перо письменника на гвинтівку, сказав, що вони йдуть у бій і ввечері сподіваються принести конгресові трофеї. Зал і оркестр, стоячи, музикою і співом проводив їх.

Я ніколи не бачив міста, яке майже щодня прострілюється наскрізь ворожими гарматами. Я пішов по Мадриду. Мені здавалося, що я побачу руїни і жителів, що притаїлися. Улиці були повні народу. Відкриті магазини, красиво одягнені жінки, на тротуарах грають діти, кричать і сміються, забравшись на кам'яні балкони; бігають автомобілі, дзвонять трамвайчики. Робітники трамвайного парку сплять на лавках на тих вулицях, де падають снаряди, і зараз же його відновлюють, як тільки закінчується бомбардування. Бігаючі жовті вагончики вселяють впевненість у непереможність Мадрида.

Над квітами, над зеленню скверів — над дуги водяного пилу. Чим далі йдеш на захід, тим більше зяють пробойні у величезних фасадах будинків.

Ось стіна з мішків з піском і напис: „Вхід до кафе“. Дедалі частіше вулицю перегороджує стіна барикади. На асфальті — вирви від снарядів. Магазины відкриті, в деяких нові, ще непофарбовані рами вітрин. Вулиці відмиті й чисті. Пам'ятники прикриті цементними спорудами. Мадрид

мужній і спокійний. Його не збираються віддавати ворогові.

Народу все менше. Все більше пробойн у будинках. Між барикадами ще зустрічаєте дітей. Виходите на величезний майдан. Тут уже всі будинки зяють пробойнами. Останні, кого ви зустрічаєте, це бронзові Дон-Кіхот і Санчо Пансо, оточені окопами. А далі—берег Мансанареса і за рікою серед розбитих будинків — кулемети і гармати фашистів.

Вісім бійців Інтернаціональної бригади додержали слова. Наприкінці вечірнього засідання вони принесли на сцену два фашистські прапори, які ще пахли порохом, і одяг, знятий з марокканського полковника.

Коли вони спустилися з сцени, одна з іспанок, протискавшися до мундира, сказала з ненавистю: „Від нього тхне здохлою собакою“. Ненавистю непохитною, яка не шукає компромісу, ненавистю до фашизму, що напав, як нічний бандит, на прекрасну Іспанію,— ось чим охоплений весь іспанський народ. У нього не було армії, він створив її. У нього не вистачало дисципліни і порядку, він створив дисципліну і суворий порядок, тому, що цей народ робить революцію. Він знову молодий, він — у стані напруженої творчості.

Іспанські революційні молоді війська в порядку, спокійно і чітко проводять трудні наступальні операції. У 45-градусній спеці, обтяжені повною викладкою, вони йдуть цеп за цепом слідом за танками по пшеничних полях, у прорив фашистського фронту. Десятки аеропланів бомблять їх, сотні кулеметів косять їх. Вони йдуть уперед і вибивають крок за кроком фашистів з траншей і містечок.

Ми, які вдихнули це розпечене повітря героїчної Іспанії, ми говоримо: „Годі вагаться, годі байдужості, вона

веде до смерті і ганьби. Згуртуйтеся навколо героїчної Іспанії, вона—серце миру. В ній те, що є в людстві вільнолюбного, величного і благородного. Згуртуйтеся, мільйони мислячих чоловіків і жінок. Фашизм страшний тим, що його бояться. Фашизм страшний тим, що він знищив у собі затримуючі моральні центри. Але коли проти нього піднімається запалене жадобою волі благородне людське серце, фашизм розриває свій фронт, відступає, тікає. І ви здираєте з нього полковницький мундир, набитий золотими ланцюжками.

Ми бачили добре старе сонце, затягнуте димкою пожежі, і пшеничні лани, зриті бомбами. Замість свисту

ластівок ми чули шипіння восьмидюймових снарядів, коли фашисти почастували нас у першу ніч у Мадриді ураганим вогнем по місту. Ми звертаємось до всіх, кому дорога дитина, що мирно спить у ліжечку, кому дорога сива голова його матері, кому дорогі життя, воля, краса.

З фашизмом зговоритись не можна. Фюрер і Дуче розсипають у бік деяких країн солоденькі добросусідські усмішечки тільки тому, що у фашизму ще недостатньо наготовлено аеропланів і бомб.

Годі вагаться, годі нерішучості! Людьми хоче жити, а не задихатись у льохах, засипаних щебенем розбомбованих міст.

Редакція: П. Ходченко (т. в. о. редактора), Ів. Сенченко, І. Муратов (заступники редактора)

Видає Державне Літературне Видавництво

Т. в. о редактора П. Ходченко.
Секретар редакції М. Гільов. Техкерівник С. Білокінь.
Коректор В. Вороніна

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповноважений Головліту 3486. Зам. 559. Тир. 3875. 8 друк. арк. Пап. ф. 62 x 94 — 38 кг 4 пап. арк. В 1 пап. арк. 122 512 літ. Здано в роботу 8-VIII-37 р. Підписано до друку 7-IX-37 р.

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ТАКІ НАШІ ВИДАННЯ:

„ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА“

ОРГАН СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

Висвітлює питання радянської літератури, літературознавства і критики, театру, кіно та інших видів мистецтва.

ВИХОДИТЬ 5 РАЗІВ НА МІСЯЦЬ

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА: на 12 міс. — 15 крб.; на 6 міс. — 7 крб. 50 коп.
на 3 міс. — 3 крб. 75 коп.

„РАДЯНСЬКА ЛІТЕРАТУРА“

щомісячний літературно-художній та критичний журнал — орган спілки радянських письменників України.

Вміщує нові твори сучасних українських радянських письменників, письменників братніх республік Союзу і закордонних революційних письменників.

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА: на 12 міс. — 18 крб., на 6 міс. — 9 крб.; на 3 міс. — 4 крб. 50 коп.

„ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ“

Літературно-художній і критичний місячник — орган спілки радянських письменників України і харківської обласної організації радянських письменників.

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА: на 12 міс. — 18 крб.; на 6 міс. — 9 крб.;
на 3 міс. — 4 крб. 50 коп.

„ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА“

щомісячний журнал літературної критики, історії й теорії літератури й мистецтвознавства — орган спілки радянських письменників України.

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА: на 12 міс. — 18 крб.; на 6 міс. — 9 крб.; на 3 міс. — 4 крб. 50 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ:

всі філії та уповноважені „Союзпечати“, поштові філії та листоноші; уповноважені КОГІЗ'у РРФСР, а також безпосередньо видавництво.

АДРЕС ДЕРЖЛІТВИДАВА: м. Київ, Пушкінська вул., № 8.

ДЕРЖЛІТВИДАВ

